

Ks. JAN ZOWCZAK*

KATOLICKA NAUKA SPOŁECZNA JAKO DYSCYPLINA WIEDZY NA STUDIACH TEOLOGICZNYCH

Treść: Wstęp; 1. Status przedmiotu i jego nazwa; 2. Treści wykładowe – program nauczania; 3. Metodologia wykładu katolickiej nauki społecznej; 4. Używane podręczniki; 5. Związki katolickiej nauki społecznej z socjologią; 6. Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne; 7. Wykładowcy KNS w siedleckim Wyższym Seminarium Duchownym; Zakończenie; Streszczenie; Summary: Catholic social teaching as a discipline of knowledge in theological studies.

Słowa kluczowe: Katolicka nauka społeczna, studia teologiczne, status katolickiej nauki społecznej, przemiana życia społecznego.

Key words: Catholic Social Teaching, Theological Studies, The Status of Catholic Social Teaching, Transformation of Social Life

Wstęp

Katolicka nauka społeczna jest jedną z dyscyplin wiedzy wykładanej w wyższych seminariach duchownych oraz innych uczelniach teologicznych. Jubileusz 200-lecia Diecezji Siedleckiej jest szczególną okolicznością skłaniającą do podjęcia refleksji na temat statusu katolickiej nauki społecznej na tle innych wykładanych przedmiotów oraz jej wpływie na przemiany życia społecznego w Polsce. Naszą analizę dotyczącą statusu metodologicznego przedmiotu, metodologii wykładu, treści wykładowych i używanych podręczników

zwieńczy refleksja na temat wpływu katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce oraz prezentacja wykładów tej dyscypliny wiedzy w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Siedleckiej, na przestrzeni dziejów.

1. Status przedmiotu i jego nazwa

Katolicka nauka społeczna jako oddzielny przedmiot wykładowy jest stosunkowo młoda. Nie znaczy to, iż problematyka społeczna nie znajdowała się w kręgu zainteresowania nauczania Kościoła i, że nie była podejmowana jako ważny temat w formacji przyszłych księży w seminarium duchownym. Faktem jest, iż tak zwana *kwestia społeczna* stała się przedmiotem nauczania moralnego Kościoła dopiero pod koniec XIX wieku, wraz z pierwszą encykliką Leona XIII *Rerum novarum*, wydaną w 1891 roku. Kościół od początku swego istnienia podejmował kwestie etyczno-społeczne. Świadcstwo tego znajduje się w Piśmie Świętym. Dokumenty nauki społecznej Kościoła wyrażają w sposób jasny i szczegółowy troskę Kościoła, nie tylko o sprawy duchowe, ale także o sprawy doczesne¹. Nauczanie społeczne Kościoła stało się bardziej intensywne od końca XIX wieku. Ta intensywność wypowiedzi społecznej Kościoła w tym okresie sprawiła, że zaistniała potrzeba nowej dyscypliny, wyodrębnionej z teologii moralnej, która przyjęła nazwę katolickiej nauki społecznej. Określenie to stało się nazwą nowego przedmiotu w ramach seminaryjnych studiów filozoficzno-teologicznych².

Studium społecznej nauki Kościoła ma na celu poznanie natury, celu i innych istotnych elementów tej nauki. Stąd też należy odróżnić oficjalną naukę Kościoła od poglądów różnych szkół, które zajmują się systematyzowaniem, wyjaśnianiem, rozwijaniem i porządkowaniem treści zawartych w dokumentach papieskich czy innych urzędowych wypowiedziach Kościoła, na co zwracał już uwagę papież Pius XII³.

* Autor, prezbiter diecezji siedleckiej, dr nauk humanistycznych w zakresie socjologii, pracownik naukowo-dydaktyczny UKSW (1996-2013), Szkoły Wyższej Bogdana Jańskiego w Warszawie (od roku 2013), jest wykładowcą katolickiej nauki społecznej w WSD Diecezji Siedleckiej oraz w Instytucie Teologicznym. Przedmiotem jego badań jest socjologia religii, wychowania i edukacji. W latach 1998-2012 był organizatorem i dyrektorem Katolickiego Liceum Ogólnokształcącego w Siedlcach. Pracował w Kurii Diecezjalnej Siedleckiej jako wizytator nauki religii oraz wicedyrektor Wydziału Nauczania (1992-1998). Jest autorem monografii pt. *Diecezja Siedlecka w świetle badań socjologicznych*, Siedlce 2018. Jako członek zespołu badawczego Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego w Warszawie, był współautorem publikacji pt.: *Postawy katolików praktykujących i odbiór duszpasterstwa parafialnego w Diecezji Siedleckiej. Diagnoza socjologiczna i postulaty pastoralne*, Siedlce 2017. Jest kapłanem Siostr Sakramentek-Benedyktyn w Siedlcach.

¹ R. Czekalski, *Rozwój katolickiej nauki społecznej po Soborze Watykańskim II ze szczególnym uwzględnieniem pontyfikatu Jana Pawła II*, w: *Warszawskie Studia Teologiczne XXIV* 12011, s. 45-62.

² Zob. T. Borutka, J. Mazur, A. Zwoliński *Katolicka Nauka Społeczna*, Częstochowa 2004, s. 11.

³ Pius XII, Przemówienie do Senatu i alumnów Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego *Animus noster*,

Nazwa „katolicka nauka społeczna” w sensie ogólnym - nie rozróżniając w tym momencie nazwy dyscypliny wiedzy teologicznej od nazwy przedmiotu wykładanego w seminariach duchownych i innych uczelniach katolickich - w sensie potocznym oznacza, zgodnie z definicją T. Borutki *zespół twierdzeń i zasad, w świetle których można i należy poszukiwać rozwiązań praktycznych zagadnień współżycia społecznego oraz działalności politycznej i gospodarczej*⁴. W ostatnich latach upowszechniła się nazwa przedmiotu, podejmującego nauczanie społeczne Kościoła jako „katolicka nauka społeczna”, określana skrótem: KNS. Nazwa ta została po raz pierwszy użyta w encyklice Piusa XI *Quadragesimo anno*, w której określa się ją jako – *disciplina socialis catholica*. W takiej też formie upowszechniła się w naukach teologicznych.

Rozwój historyczny nazwy *katolicka nauka społeczna* wskazuje na przenikanie się określeń *nauczanie społeczne* i *nauka społeczna*, a także na *bogate dziedzictwo, które Kościół zdobywał stopniowo czerpiąc ze słowa Bożego i uważnie śledząc zmienne losy ludów w różnych epokach historii*⁵. Genezę powstania i wydzielenia się katolickiej nauki bardzo trafnie opisuje instrukcja Kongregacji Nauki Wiary, poświęcona nauczaniu społecznemu Kościoła. *Omawiana nauka społeczna kształtowała się w XIX wieku jako dopełnienie traktatu moralnego, poświęconego cnocie sprawiedliwości, jednakże bardzo szybko uzyskała znaczną autonomię w rezultacie ciągłego, organicznego i systematycznego rozwoju refleksji moralnej kościoła nad nowymi i złożonymi problemami społecznymi. Można zatem stwierdzić, że nauka społeczna posiada własną tożsamość, o wyraźnie określonym profilu teologicznym*⁶.

Papież Jan Paweł II, który w swoim nauczaniu wielokrotnie podejmował tematy społeczne, w encyklice *Laborem exercens* kilka razy użył zamiennie dwóch określeń: *katolicka nauka społeczna* oraz *nauczanie społeczne Kościoła*. On też odnosił się do nowych paradygmatów nauczania społecznego Kościoła, które w XX wieku koncentrowały się wokół tematów: wyzwolenie, solidarność, postęp, ekologia, dyskurs etyczny⁷. Te właśnie tematy podejmował papież, ze świadomością, że Kościół nie pragnie zawłaszczyć świata dla swoich własnych celów, jeżeli zaś wypowiada się o sprawach społecznych to tylko ze względu na prawdę o człowieku, i jego celowości, wskazując przy tym potrzebę nowego porozumienia i konsensusu międzynarodowego⁸.

w: AAS, nr 45(1953), s. 687.

⁴ T. Borutka, J. Mazur, A. Zwoliński, dz. cyt., s. 11.

⁵ Kongregacja Wychowania Katolickiego, *Wskazania Dotyczące studiów i nauczania doktryny społecznej Kościoła* w ramach formacji kapłańskiej z 30 XII 1988r., nr 1.

⁶ Kongregacja Nauki Wiary, *Nauczanie społeczne Kościoła*, Wrocław 1992, nr.4.

⁷ H. Juros, *Spór o metodologię nauki społecznej Kościoła*, w: Jan Paweł II, *Centesimus annus. Tekst i komentarze*, red.: F. Kampka, C. Ritter, Lublin 1998, s. 353.

⁸ Tamże.

Uzasadnienie konieczności studium nauki społecznej Kościoła w seminariach duchownych i na katolickich fakultetach teologicznych znajdujemy między innymi w encyklice Jana XIII *Mater et magistra*, gdzie czytamy: *Bardzo pragniemy, by naukę społeczną coraz więcej studiowano. Przede wszystkim zaś nakazujemy, by była ona wykładana jako przedmiot obowiązkowy w szkołach katolickich wszelkiego rodzaju i stopnia, a najbardziej oczywiście w seminariach duchownych, choć wiemy, że w wielu tego rodzaju zakładach kształcenia młodzieży jest to już od dawna znakomicie realizowane*⁹. Również papież Jan Paweł II w swoich encyklikach społecznych daje wyraźny impuls do propagowania nauki społecznej Kościoła. Przypomina, że *nauczanie i upowszechnianie nauki społecznej wchodzi w zakres ewangelizacyjnej misji Kościoła*¹⁰.

W ostatnich latach, szczególnie w okresie transformacji systemowej w Polsce w wielu środowiskach widać autentyczne zainteresowanie tym, co Kościół ma do powiedzenia w zakresie problematyki społeczno-gospodarczej i politycznej. Biorąc pod uwagę także czynniki zewnętrzne, to znaczy brak dyskryminacji ideologicznej, zaistniały lepsze warunki rozwoju katolickiej nauki społecznej w naszym kraju¹¹. Stąd też katolicka nauka społeczna jest wykładana w seminariach duchownych i na wydziałach teologicznych, nie tylko w katolickich uczelniach. Od kilku lat istnieją w Polsce wydziały teologiczne na uczelniach państwowych: na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu, na Uniwersytecie Opolskim w Opolu, na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie, na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz na Uniwersytecie Szczecińskim¹².

Katolicka nauka społeczna jest nauką, stąd w jej uprawianiu występują też różne szkoły. W tym momencie warto więc wymienić te najbardziej wyraziste i znaczące, którymi są: (1) szkoła solidaryzmu społecznego (O. von Nell-Breuning), (2) prawa naturalnego (J. Messner), społecznej teologii moralnej (S. Olejnik, J. Majka), (3) teologii wyzwolenia (G. Gutierrez), (4) lubelska szkoła personalizmu społecznego (Cz. Strzeszewski, J. Kondziela, J. Krucina, F.J. Mazurek, A.F. Utz)¹³.

⁹ Jan XXIII, Encyklika *Mater et magistra* (=MM), nr 223.

¹⁰ Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis* (=SRS), nr 41.

¹¹ J. Kupny, *Katolicka nauka społeczna w wyższych seminariach duchownych i fakultetach teologicznych*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2004, t. 37, z. 1, s. 75–85.

¹² j.w.

¹³ F. Mazurek, *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*, red. S. Fel, J. Kupny, Katowice 2007, s. 10.

2. Treści wykładowe – program nauczania

Program nauczania i treści wykładowe katolickiej nauki społecznej są ściśle wpisane w oczekiwania Kościoła, dotyczące formacji alumnów w seminariach duchownych jako powołanych do kapłaństwa w Kościele¹⁴. Kongregacja do spraw Duchowieństwa, w dokumencie *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, zwraca uwagę na konieczność wszechstronnej formacji kandydatów do kapłaństwa, a w szczególności ich formację humanistyczną. W cytowanym dokumencie czytamy: *Należną uwagę trzeba zwrócić na nauki humanistyczne, takie jak socjologia, pedagogika i psychologia, w tych aspektach, które zostały uznane za najbardziej przydatne do procesu formacyjnego w perspektywie posługi kapłańskiej. Ich studium ma na celu umożliwienie seminarzystom nabycie zdolności do poznania ducha ludzkiego, wraz z jego bogactwami i słabościami, by tym samym ułatwić im formułowanie ocen jasnych i wyważonych dotyczących osób i sytuacji*¹⁵. Tak więc *Ratio fundamentalis* wśród nauk humanistycznych dostrzega potrzebę wiedzy socjologicznej, nie precyzując wprawdzie o jakie dyscypliny socjologiczne chodzi. Nie podaje też definicji tej dyscypliny ani nie mówi o sposobie jej uprawiania. Niemniej jednak socjologia została przez dokument wyszczególniona jako przedmiot najbardziej przydatny w perspektywie posługi kapłańskiej. Studium przedmiotów humanistycznych ma umożliwić seminarzystom nabycie zdolności do poznania ducha ludzkiego, wraz z jego bogactwem i słabościami, by oni potrafili formułować jasne i wyważone oceny dotyczące osób i ich egzystencjalnej sytuacji¹⁶.

Kongregacja do spraw Duchowieństwa dość precyzyjnie wskazuje na formę realizacji katolickiej nauki społecznej, jako oddzielnej dyscypliny, stwierdzając między innymi: *Należy zatroszczyć się o to, aby wystarczająca liczba zajęć była zarezerwowana na nauczanie katolickiej nauki społecznej, mając na uwadze, iż głoszenie Ewangelii i dawanie o niej świadectwa, przez powołanego do tego prezbitera, znacząco oddziałują na społeczność ludzką i zmierza, między innymi, do budowania Królestwa Bożego*¹⁷. Ponadto dokument stwierdza, że *działanie to pociąga za sobą pogłębioną znajomość rzeczywistości i interpretację ewangeliczną relacji ludzkich, społecznych i politycznych, determinujących istnienie jednostek i narodów. W perspektywę tę wpisane są tematy dotyczące życia Ludu Boże-*

¹⁴ P. Pastewski, *Czym charakteryzuje się powołanie kapłańskie w rozumieniu Św. Jana Pawła II*, „Civitas et Lex” 2015, 4(8), s. 79.

¹⁵ Kongregacja do spraw Duchowieństwa, *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*. L'Osservatore Romano, Watykan, 8 grudnia 2016 roku, nr 163.

¹⁶ R. Selejda, *Formacja kandydatów do kapłaństwa w świetle nowego Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, „Collectanea Theologica”, 87(2017), nr 3, s. 121.

¹⁷ Kongregacja do spraw Duchowieństwa, *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*., dz. cyt., nr 172.

go, obszernie podjęte przez Magisterium Kościoła¹⁸. Do nich należy zaliczyć między innymi poszukiwanie dobra wspólnego, wartość solidarności między narodami i wzajemnej pomocy, wychowanie młodych, pracę ze związanymi z nią prawami i obowiązkami, znaczenie władzy politycznej, wartość sprawiedliwości i pokoju, struktury pomocy społecznej i towarzyszenie najbardziej potrzebującym¹⁹. Analizując problematykę katolickiej nauki społecznej w formacji seminarialnej alumnów Kongregacja do spraw Duchowieństwa zwraca uwagę na tak zwany problem ekologiczny, gdyż ochrona stworzenia i troska o wspólny dom – ziemię – w pełni przynależą do chrześcijańskiej wizji człowieka i rzeczywistości, reprezentują w pewien sposób podłoże dla zdrowej ekologii relacji ludzkich i dlatego wymagają, zwłaszcza w czasach współczesnych od niektórych ludzi «nawrócenia ekologicznego, które wiąże się z rozwijaniem wszystkich konsekwencji ich spotkania z Jezusem w relacjach z otaczającym ich światem. Życie powołaniem, by być obrońcami dzieła Bożego, jest istotną częścią życia uczciwego, nie zaś czymś opcjonalnym, ani też drugorzędnym elementem doświadczenia chrześcijańskiego»²⁰. Konieczne zatem będzie – stwierdza *Ratio fundamentalis* – mocne uwrażliwienie przyszłych prezbiterów na tę tematykę i poprzez niezbędne wskazania pedagogiczne i teologiczne, udzielenie im pomocy, aby mogli rozpoznać wielkość, pilność i piękno wspomnianego wyzwania²¹ oraz podjąć je w posłudze pasterskiej, jako promotorzy odpowiedniej opieki nad wszystkim tym, co związane jest ze stworzeniem²².

Treści wykładowe i program nauczania Katolickiej Nauki Społecznej w wyższych seminariach duchownych w Polsce określa *Ratio studiorum* dla studentów w wyższych seminariach duchownych w Polsce²³. Dokument ten ukazuje cały program studiów seminarialnych w szerszym kontekście zasad formacji kapłańskiej w Polsce. *Ratio studiorum* zawiera nazwy przedmiotów i określa liczbę godzin danego przedmiotu w każdym z wyższych seminariów duchownych w Polsce. Katolicka nauka społeczna została umieszczona w tym dokumencie wśród grupy przedmiotów o charakterze teologicznym, razem z teologią moralną i teologią duchowości.

¹⁸ Por. Leon XIII, Encyklika *Rerum novarum*), w: AAS 23 (1890-1891), nr 641-670; Jan XXIII, Encyklika *Mater et Magistra*, w: AAS 53 (1961), nr 401-464; Paweł VI, Encyklika *Populorum progressio*, w: AAS 59 (1967), nr 257-299; Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, w: AAS 83 (1991), nr 793 -867; Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, w: AAS nr 101 (20 09), 641-709.

¹⁹ Kongregacja do spraw Duchowieństwa, *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*. L'Osservatore Romano, Watykan, 8 grudnia 2016 roku, nr 172.

²⁰ Zob. Franciszek, *Encyklika Laudato si'* (24 maja 2015 r.), 217, w: L'Osservatore Romano 137 (19 czerwca 2015 r.), nr 6.

²¹ j.w.

²² Kongregacja do spraw Duchowieństwa, *Dar powołania do kapłaństwa*, dz. cyt., 172.

²³ *Ratio studiorum. Program studiów w wyższych seminariach duchownych w Polsce*, w: *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, red. K. Klauza, Częstochowa 1999.

W odniesieniu do katolickiej nauki społecznej *Ratio studiorum* podaje, iż: *W ramach zajęć z katolickiej nauki społecznej alumni powinni zaznajomić się z podstawowymi zagadnieniami życia społecznego, politycznego i gospodarczego. Historia nauki społecznej Kościoła powinna ukazać zarówno jej ciągłość, rozwój, jak i aktualność. Szczególną uwagę należy zwrócić na tę część nauki społecznej Kościoła, która formułuje antropologiczno-personalistyczne podstawy jej nauczania, zasady i normy życia społecznego. W tym celu należy zawsze odwoływać się do dokumentów społecznych Kościoła. Wymogiem współczesności jest też silniejsze wyakcentowanie specyficznych problemów społeczeństw końca XX wieku, jak: chaos komunikacyjny, konfrontacja religii, kultur, stylów życia i ideologii, aspiracje polityczne i gospodarcze obywateli, będące skutkiem postępującej emancypacji coraz większych grup społecznych. Oczekuje się, że „studium katolickiej nauki społecznej będzie służyło poznawaniu i rozumieniu problemów współczesnego świata, przygotowując jednocześnie alumnów do właściwego wyrażania społecznego wymiaru wiary²⁴.*

Zgodnie z *Ratio studiorum* katolicka nauka społeczna powinna być wykładana na studiach seminaryjnych na roku czwartym i piątym. Przewiduje się 56 godz. tego przedmiotu na roku czwartym oraz 28 godz. na roku piątym. W praktyce WSD w Siedlcach w ostatnich latach program KNS jest realizowany na roku piątym w formie wykładów i ćwiczeń. Ćwiczenia pozwalają zapoznać się z dokumentami społecznymi Kościoła oraz są okazją aktywizacji alumnów w zakresie problematyki społecznej.

Program studiów katolickiej nauki społecznej na roku czwartym przewiduje realizację czterech wyodrębnionych bloków tematycznych: (1) Zagadnienia wstępne, (2) Człowiek w społeczeństwie, (3) Wspólnota rodzinna, (4) Wspólnota polityczna. Zagadnienia wstępne dotyczą zasadniczo metodologii katolickiej nauki społecznej oraz historii katolicyzmu społecznego. Wstęp do katolickiej nauki społecznej jest też okazją ukazania społecznego wymiaru pierwotnego orędzia chrześcijańskiego, a więc Biblii i Ojców Kościoła. Drugi blok tematyczny - *Człowiek w społeczeństwie*, ma ukazać: (1) Koncepcję człowieka w katolickiej nauce społecznej, (2) Prawa człowieka, (3) Podstawowe zasady życia społecznego, (4) Najbardziej aktualne wybrane zagadnienia życia społecznego - konsumizm, *społeczeństwo doznań*, narkomania, sekty. Trzeci blok tematyczny - *Wspólnota rodzinna*, poświęcony jest rodzinie, z propozycją przemyslenia tematów: (1) Społeczny wymiar małżeństwa i rodziny, (2) Prawa rodziców i dzieci, (3) Obowiązki państwa wobec małżeństwa i rodziny. Czwarty i zarazem ostatni blok tematyczny – „Wspólnota polityczna” przewiduje realizację wybranych tematów z tego obszaru życia społecznego, takich jak: (1) Koncepcja państwa - państwo prawa, socjalne i totalitarne,

²⁴ *Ratio studiorum. Program studiów w wyższych seminariach duchownych w Polsce*, w: *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, red. K. Klauza, Częstochowa 1999, s. 181.

(2) Zaangażowanie polityczne chrześcijan - teoria uczestnictwa w partiach politycznych i strukturach pośrednich, (3) Demokracja a społeczeństwo obywatelskie, (4) Pluralizm, dialog i tolerancja, (5) Liberalizm - formy i ocena, (6) Środki masowego przekazu i ich zadania.

Zgodnie z *Ratio studiorum* na roku piątym w ramach katolickiej nauki społecznej przewiduje się realizację wybranych tematów, dotyczących podstawowych zagadnień z ekonomii, a w szczególności: (1) Rozwój przemysłu i jego konsekwencje, (2) Społeczno-etyczny wymiar pracy ludzkiej, (3) Bezrobocie jako wyzwanie dla solidarności społecznej, (4) Własność prywatna i wspólna, (5) Podatki jako problem etyczno-społeczny, (6) Rynek i wolna konkurencja, (7) Przedsiębiorstwo wspólnotą osób, (8) Prawidłowa koncepcja rozwoju i postępu, (9) Związki zawodowe, (10) Rola państwa w życiu gospodarczym, (11) Troska o środowisko w rozumieniu *Centesimus Annus*.

Interpretacja programu studiów seminaryjnych, zawartych w *Ratio studiorum*, uwzględniająca *Ratio* Kongregacji do spraw Duchowieństwa ukazuje wyraźnie, że seminarzysta, aby mógł zostać dobrym księdzem, oprócz zdania wszystkich egzaminów, przewidzianych przez *Ratio studiorum*, powinien posiadać dojrzałość ludzką, duchową i duszpasterską. Przytaczany dokument *Ratio fundamentalis*, prezentując etapy studiów teologicznych w seminarium, do tradycyjnie wymienianych przez inne dokumenty Kościoła etapów *etap studiów filozoficznych*, *etap etap studiów teologicznych* i *etap pastoralny*, dodał ponadto *etap bycia uczniem* oraz *etap upodobnienia się do Chrystusa* i *etap syntezy powołaniowej*, którym odpowiada droga i treści formacyjne, ukierunkowane na upodobnienie kandydata na obraz Jezusa Chrystusa jako Pasterza²⁵. Na tym etapie syntezy powołaniowej socjologia wraz z katolicką nauką społeczną mają do odegrania niepoślednią rolę.

3. Metodologia wykładu katolickiej nauki społecznej

Katolicka nauka społeczna jako dyscyplina wiedzy posiada przede wszystkim charakter teologiczny. Celem katolickiej nauki społecznej jest pasterska posługa wobec świata, zmierzająca do pobudzania integralnego rozwoju człowieka poprzez praktykę chrześcijańskiego wyzwolenia w perspektywie ziemskiej i transcendentnej²⁶. Teologiczny charakter tej dyscypliny sprawia, że u podstaw nauki społecznej Kościoła znajduje się antropo-

²⁵ R. Selejdak, *Formacja kandydatów do kapłaństwa w świetle nowego Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, „Collectanea Theologica”, 87(2017), nr 3, s. 131.

²⁶ Por. Paweł VI, Adhortacja apostolska, *Evangelii nuntiandi*, nr. 31

logia zaczerpnięta z Objawienia. Podstawowym punktem odniesienia jest w niej zawsze słowo i przykład Jezusa Chrystusa oraz żywa tradycja Kościoła

Metodologiczne zasady uprawiania katolickiej nauki społecznej, które upowszechniły się w tej nauce podał Jan XXIII w encyklice *Mater et magistra*. Papież ten zaproponował sylogizm praktyczny: *Zasady nauki społecznej wprowadza się zazwyczaj w trzech etapach: najpierw bada się, jaki jest rzeczywisty stan rzeczy, następnie dokonuje się wnikliwej oceny tego stanu w świetle wspomnianych zasad, a wreszcie ustala się, co można i należy czynić, by podane zasady wprowadzić w życie odpowiednio do okoliczności miejsca i czasu. Te trzy etapy postępowania określa się nieraz słowami: zbadać, ocenić, działać*²⁷.

Duży wkład do udoskonalenia metody nauki społecznej Kościoła wniósł Jan Paweł II, udoskonalając metodę KNS. Na szczególną uwagę zasługuje Orędzie na Światowy Dzień Pokoju (1998), w którym papież w sposób wzorcowy przeprowadził teologizację nauki społecznej Kościoła²⁸. Uszczegółowienie tych zagadnień, znajdujemy w encyklice *Sollicitudo rei socialis*, w której między innymi czytamy: *Nauka społeczna Kościoła nie jest jakąś «trzecią drogą» między liberalnym kapitalizmem i marksistowskim kolektywizmem ani jakąś możliwą alternatywą innych, nie tak radykalnie przeciwstawnych wobec siebie rozwiązań: stanowi ona kategorię niezależną. Nie jest także ideologią, lecz dokładnym sformulowaniem wyników pogłębionej refleksji nad złożoną rzeczywistością ludzkiej egzystencji w społeczeństwie i w kontekście międzynarodowym, przeprowadzonej w świetle wiary i tradycji kościelnej. Jej podstawowym celem jest wyjaśnianie tej rzeczywistości poprzez badanie jej zgodności czy niezgodności z nauką Ewangelii o człowieku i jego powołaniu doczesnym, a zarazem transcendentnym; zmierza zatem do ukierunkowania chrześcijańskiego postępowania. Nauka ta należy przeto nie do dziedziny ideologii, lecz teologii, zwłaszcza teologii moralnej*²⁹. Z kolei w encyklice społecznej *Centesimus annus*, Jan Paweł II podkreśla znaczenie doświadczenia socjalnego, ale także znajomość i wymagania nauk społecznych³⁰, przez co ukazał interdyscyplinarny charakter tej dyscypliny naukowej. Zwraca więc uwagę, że osiągnięcia innych nauk zajmujących się człowiekiem mogą być pomocne w interpretacji kluczowych zagadnień społecznych.

Nauki pomocnicze, takie jak socjologia, psychologia, ekonomia i inne nie są same zdolne do wyjaśnienia fenomenu ludzkiej egzystencji człowieka jako istoty społecznej,

²⁷ MM, nr 236.

²⁸ H. Juros, *Katolicka nauka społeczna contra teologia (moralna) społeczna. Uwagi metodologiczne do Orędzia Jana Pawła II na Międzynarodowy Dzień Pokoju 1998*, w: *Europejskie dylematy i paradygmaty*, Warszawa 2003, s. 23-38.

²⁹ Jan Paweł II, *Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1998*, nr 41.

³⁰ Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus annus*, nr 53.

o czym pisał papież Paweł VI: *Nauki humanistyczne, będąc warunkiem koniecznym choć niewystarczającym do coraz lepszego poznania tego, co ludzkie, są niejako językiem, który z dnia na dzień staje się coraz bardziej złożony, ale który raczej poszerza niż wyjaśnia tajemnicę serca ludzkiego, i który nie odpowiada w pełni pragnieniom płynącym z głębi ludzkiego ducha*³¹.

W związku z interdyscyplinarnym charakterem wykładu katolickiej nauki społecznej, niektórzy badacze podkreślają metodologiczne słabości takiego podejścia. Ks. Helmut Juros, wieloletni profesor katolickiej nauki społecznej na UKSW uważa, że w tej dziedzinie jest jeszcze wiele do zrobienia, stwierdzając, iż katolicka nauka społeczna *chce pogodzić empirię z refleksją filozoficzno-teologiczną, opisowość z normatywnością twierdzeń. Niepokoje metodologiczne w każdej z tych dyscyplin są przenoszone na teren katolickiej nauki społecznej i ulegają dodatkowemu wzmocnieniu przez próby jakiegoś sensownego połączenia elementów pochodzących z wielu obszarów badawczych w jedną spójną strukturę teoretyczną*³². Ks. H. Juros opisuje katolicką naukę społeczną jako dyscyplinę teologiczną, będącą zbiorem zdań otwartych, systemem metodologicznie słabo spójnym.

Na ogół w tej dziedzinie nauki wyróżnia się trzy wymiary: teoretyczny, historyczny i praktyczny, które są ze sobą ściśle powiązane i nierozdzielne. Wymiar teoretyczny obejmuje poglądy Kościoła zawarte w poszczególnych jego dokumentach. Wskazuje on na trwałe zasady życia społecznego. Wymiar historyczny świadczy o tym, że stosowanie niezmiennych zasad dokonuje się w kontekście konkretnej wizji społeczeństwa żyjącego w określonym czasie i w określonych warunkach. Wymiar praktyczny zaś wskazuje na to, że nauka społeczna nie ogranicza się tylko do głoszenia zasad stanowiących podstawę refleksji ani do interpretacji historycznej, lecz nade wszystko proponuje skuteczne stosowanie tych zasad w praktyce, przekładając je na język konkretnego³³.

Nauczanie społeczne Kościoła ma już w Polsce dość długą tradycję. W analizach poświęconych metodologii uprawiania katolickiej nauki społecznej wyróżnia się najczęściej dwa sposoby uprawiania tej dyscypliny, czy jak kto woli dwie szkoły metodologii³⁴. Pierwszy polega na interpretacji nauczania społecznego Kościoła metodą w pewnym sensie egzegetyczną, stosowaną w naukach biblijnych, która polega na interpretacji nauki Kościoła w dziedzinie społecznej. Metoda ta abstrahuje od aktualnej rzeczywi-

³¹ Paweł VI, List apostolski do kard. Maurice Roy, *Octogesima adveniens*, nr 40.

³² H. Juros, *Wokół tożsamości katolickiej nauki społecznej*, w: *Europejskie dylematy i paradygmaty*, dz. cyt., 18n.

³³ R. Czekalski, *Rozwój katolickiej nauki społecznej po Soborze Watykańskim II ze szczególnym uwzględnieniem pontyfikatu Jana Pawła II*, „Warszawskie Studia Teologiczne” XXIVIII12011, s. 45-62.

³⁴ Zob. S. Fel, J. Kupny, *Wstęp: do, Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*, red. S. Fel, J. Kupny, Katowice 2007, s. 7.

stości społeczno-gospodarczej; nie odnosi się do niej.

Drugi sposób uprawiania katolickiej nauki społecznej, punktem wyjścia czyni konkretne sytuacje życia społecznego i gospodarczego, poddając je następnie ocenie etycznej, między innymi przy pomocy kryteriów wskazywanych przez nauczanie społeczne Kościoła, aby wreszcie wysunąć konkretne propozycje odpowiadające uwarunkowaniom czasu i miejsca³⁵. Z tym sposobem uprawiania katolickiej nauki społecznej najczęściej kojarzone jest środowisko naukowe KUL, które reprezentuje między innymi cytowany przez nas ks. S. Fel. W określaniu nauczania społecznego w KUL Jan Paweł II, tak mocno związany z tym środowiskiem używał określenia *lubelska szkoła katolickiej nauki społecznej*³⁶. Początek tej *szkole* nauczania społecznego dał Cz. Strzeszewski, zainspirowany nauczaniem tej nauki przez Stefana kardynała Wyszyńskiego, który był wykładowcą tej dyscypliny³⁷.

Profesor Cz. Strzeszewski pisał o kard. S. Wyszyńskim, jako wykładowcy w seminarium wrocławskim, że: *jako profesor socjologii chrześcijańskiej seminarium wrocławskie reorganizuje studia społeczne, nadaje im nowoczesny charakter i zakres z uwzględnieniem nauk pomocniczych, ekonomii i socjologii. Wiąże katolicką naukę społeczną z teologią pastoralną i praktyką duszpasterską, praktyką działalności społecznej*³⁸. Było to konsekwencją zasięgu jego zainteresowań, który był *bardzo szeroki, od relacji między doktrynami społecznymi (katolicyzm, kapitalizm, socjalizm), poprzez zagadnienia metodologiczne (...) Akcji Katolickiej (...), aż do polityki społecznej i socjologii religii*³⁹.

Oryginalność kard. S. Wyszyńskiego jako wykładowcy KNS polegała przede wszystkim na jego spojrzeniu na sposób wykładu katolickiej nauki społecznej. W czasach jego działalności dydaktycznej katolicka nauka społeczna w Polsce koncentrowała się przede wszystkim na socjologii i ekonomii, polityce społecznej oraz historii ruchów społecznych i politycznych⁴⁰. Kard. S. Wyszyński jako wychowawca przyszłych księży patrzył na tę dziedzinę w perspektywie duszpasterskiego posłannictwa Kościoła. Traktował ją nie

³⁵ j.w.

³⁶ Zob. F. Mazurek, *Personalistyczno-integralne ujęcie katolickiej nauki społecznej w eksplikacji Stefana kardynała Wyszyńskiego*, Lublin 1999, s. 67.

³⁷ S. Fel, J. Kupny, *Wstęp: do, Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*, red. S. Fel, J. Kupny, Katowice 2007, s. 7.

³⁸ Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, Lublin 1994, s. 372.

³⁹ Cz. Strzeszewski, *Rozwój chrześcijańskiej myśli społecznej w niepodległej Polsce*, w: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832-1938*, Warszawa 1981, s. 265.

⁴⁰ Cz. Strzeszewski, *Współczesne kierunki rozwoju katolickiej nauki społecznej*, „Ateneum Kapłańskie” 1981, t. 58, s. 154-156.

tylko jako element dziewiętnastowiecznej *kwestii społecznej*, ile raczej poszukiwał jej źródeł w teologii biblijnej i całych dziejach Kościoła⁴¹.

Katolicka nauka społeczna jest dyscypliną o charakterze teologicznym. U podstaw nauki społecznej Kościoła znajduje się antropologia zaczerpnięta z Objawienia. Głosi ona, że człowiek został stworzony przez Boga, odkupiony przez Jezusa Chrystusa i przeznaczony do życia w królestwie niebieskim⁴². W tej dziedzinie nauki można wyróżnić trzy wymiary: teoretyczny, historyczny i praktyczny. Są one wzajemnie powiązane i nierozdzielne. Wymiar teoretyczny obejmuje nauczanie Kościoła zawarte w poszczególnych jego dokumentach. Wyraża on trwałe zasady życia społecznego. Wymiar historyczny świadczy o tym, że stosowanie niezmiennych zasad dokonuje się w kontekście konkretnej wizji społeczeństwa żyjącego w określonym czasie i w określonych warunkach. Wymiar praktyczny zaś wskazuje na to, że nauka społeczna nie ogranicza się tylko do głoszenia zasad stanowiących podstawę refleksji ani do interpretacji historycznej, lecz nade wszystko proponuje skuteczne stosowanie tych zasad w praktyce, przekładając je na język konkretny⁴³.

4. Używane podręczniki

Literatura z zakresu katolickiej nauki społecznej jest dziś dość obszerna. Studenci teologii mają do dyspozycji wiele opracowań i dość duże bogactwo literatury przedmiotu. Są również podręczniki im dedykowane. Stąd też uprawianie tej dyscypliny dziś jest łatwiejsze, niż kilkadziesiąt lat temu. Bogata oferta pozycji książkowych z zakresu katolickiej nauki społecznej pojawiła się w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia⁴⁴. W tym czasie wydano sporo książek i dokonano wielu tłumaczeń niektórych podręczników. Są one do dziś niezwykle pomocne, chociaż nie można się do nich ograniczyć, zważywszy na czas publikacji. Pozytywną ich cechą jest fakt podejmowania palących problemów społecznych, będących czasem szczególnym wyzwaniem na dziś, zgodnie z metodologią KNS -wiedzieć – ocenić – działać, i w związku z tym - próba zastosowania nauczania społecznego do obecnego *tu i teraz*.

⁴¹ J. Majka, *Nauczanie społeczne prymasa Polski*, „Rocznik Nauk Społecznych”, T X, 1982, s. 243.

⁴² Por. KDK, nr 63.

⁴³ Por. MM.

⁴⁴ S. Fontana, *Nauka społeczna Kościoła w Europie. Kongres w Rzymie, 19–21 czerwca 1997*, „Społeczeństwo” 1997, nr 4, s. 655–656.

Nie sposób wymieniść w tym momencie wszystkie oficyny wydawnicze, które podejmują problematykę katolickiej nauki społecznej. Trzeba jednak pokreślić, że prace takie podejmowane są zarówno w środowisku lubelskim, jak i warszawskim, ale nie można też zapominać o *krakowskiej szkole katolickiej nauki społecznej*, kojarzonej z wieloma publikacjami ks. Andrzeja Zwolińskiego⁴⁵. Na specjalną uwagę w zakresie działalności wydawniczej krakowskiego środowiska zasługuje Wydawnictwo WAM, które publikuje serię *Wokół współczesności*. Seria ta wydawana jest we współpracy z Katolickim Biurem Informacji i Inicjatyw Europejskich (OCIPE), ze Stowarzyszeniem Chrześcijańskich Dzieł Wychowania (SChDW) oraz z Centrum Nauk Społecznych Wydziału Filozoficznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej *Ignatianum* w Krakowie. Do chwili obecnej ukazało się kilkanaście książek autorów polskich i tłumaczeń autorów zagranicznych, które podejmują kwestie społeczne, polityczne i kulturalne.

W środowisku warszawskim wiele publikacji zawdzięczamy profesorom: A. Dylus, H. Jurosowi, H. Skorowskiemu, P. Mazurkiewiczowi. W Warszawie ukazuje się wiele czasopism poświęconych problematyce społecznej. Ogromne zasługi ma w tej dziedzinie czasopismo wydawane przez Katolickie Stowarzyszenie *Civitas Christiana*, wcześniej kwartalnik, a obecnie dwumiesięcznik *Społeczeństwo*, polska edycja włoskiego *La Società*. W tym czasopiśmie publikowane są studia, prace badawcze i dokumenty z zakresu nauki społecznej Kościoła. Czasopismo to od lat przybliży polskiemu czytelnikowi publikacje z zakresu katolickiej nauki społecznej we Włoszech i zaznajamia z jej osiągnięciami. W Warszawie ma również swą siedzibę Centrum Myśli Jana Pawła II, które jako warszawska instytucja kultury jest miejscem spotkań i dialogu.

Podstawowym źródłem badaczy społecznego nauczania kościoła jest dziś niewątpliwie Kompendium nauki społecznej Kościoła⁴⁶. Zostało ono opracowane na polecenie Ojca Świętego Jana Pawła II – w sposób syntetyczny, a jednocześnie wyczerpujący. Przedstawia istotę społecznej doktryny Kościoła, pozwalając we właściwy sposób spojrzeć na problemy trapiące współczesne społeczeństwo. Zawiera odpowiedzi na najtrudniejsze pytania stawiane dzisiaj przez człowieka. Niezwykle trafne usystematyzowanie materiału, szczegółowy spis treści i obszerny indeks zagadnieniowy, którego hasła odsyłają do ponumerowanych fragmentów tekstu, sprawiają, że poruszanie się po tym ogromnym dziele nie sprawia żadnej trudności, umożliwiając bardzo szybkie dotarcie do poszukiwanych tematów.

⁴⁵ *Wojna o pracę. Wyzwania współczesnego rynku pracy*, Wydawnictwo PETRUS, Kraków 2017. *Dylematy demokracji*. Wydawnictwo WAM, 2010. *Sekty w Internecie*, Salwator, 2008, *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania Społecznego*. Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2005. *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, Polwen, 2003.

⁴⁶ *Papieska Rada Justitia et Pax, Kompendium społecznej nauki Kościoła*, Kielce 2003.

Problematyce nauczania społecznego sporo miejsca poświęca Katechizm Kościoła Katolickiego, podkreślając, że *Kościół czerpie z Ewangelii pełne objawienie prawdy o człowieku*⁴⁷, przypominając człowiekowi o jego godności i powołaniu do wspólnoty osób; poucza go o wymaganiach sprawiedliwości i pokoju zgodnych z Bożą mądrością. Gdy domagają się tego podstawowe prawa osoby lub zbawienie dusz *Kościół wydaje sąd moralny w kwestiach gospodarczych i społecznych*⁴⁸. Katechizm zauważa, że *rozwój nauki społecznej Kościoła w kwestiach gospodarczych i społecznych potwierdza ciągle aktualną wartość nauczania Kościoła, a zarazem prawdziwe znaczenie jego wciąż żywej i czynnej Tradycji*⁴⁹, przypominając równocześnie, że *nauka społeczna Kościoła proponuje zasady refleksji; formułuje kryteria sądu; podaje kierunki działania*⁵⁰. W sprawach gospodarczych KKK zauważa, iż *należy zalecać rozsądne zarządzanie rynkiem i przedsięwzięciami gospodarczymi, zgodnie z właściwą hierarchią wartości i ze względu na dobro wspólne*⁵¹.

Zupełnie wyjątkowym wydawnictwem, stanowiącym więc kopalnię wiedzy na temat nauczania społecznego papieża Jana Pawła II, stanowi *Wielka encyklopedia nauczania Jana Pawła II*⁵². Encyklopedia ta jest połączeniem i uzupełnieniem wcześniejszej triady encyklopedycznej nauczania Jana Pawła II, to znaczy *Encyklopedii nauczania moralnego, Encyklopedii nauczania społecznego oraz Encyklopedii dialogu i ekumenizmu*. W zgodnej ocenie specjalistów wydanie to można uznać za jedną z najważniejszych publikacji wieńczących nauczanie Jana Pawła II⁵³. Układ publikacji jest bardzo logiczny, gdyż odzwierciedla zestaw kluczowych tematów nauczania moralnego, nauczania społecznego oraz nauczania dialogu i ekumenizmu. Celem zaś publikacji jest ułatwienie szerszemu odbiorcy, w szczególności alumnom, studentom teologii – korzystania z ogromnego dorobku myśli Jana Pawła II.

Moralne nauczanie Jana Pawła II zostało przygotowane pod redakcją ks. prof. Janusza Nagórnego oraz ks. dr hab. Krzysztofa Jeżyny. W pierwszej części *Wielkiej encyklopedii nauczania Jana Pawła II* możemy znaleźć między innymi takie hasła, jak: aborcja, aksjologia, antropologia moralna, demografia, dziennikarstwo. Z wyboru tematów wynika, iż podejmowane są tematy ważne, a właściwe ukazanie moralnego nauczania Kościoła.

⁴⁷ KKK, nr 2419.

⁴⁸ KKK, nr 2420.

⁴⁹ KKK, nr 2421.

⁵⁰ KKK, nr 2423.

⁵¹ KKK, nr 2425.

⁵² *Wielka encyklopedia nauczania Jana Pawła II*, wydanie zebrane i poprawione, Radom 2014.

⁵³ R. Karcz, *O nauczaniu społecznym Jana Pawła II*, „Studia Socialia Cracoviensis” 6(2014), nr 1 (10), s. 237-239.

Druga część Wielkiej encyklopedii została przygotowana pod redakcją ks. Andrzeja Zwolińskiego, prof. UPJP II w Krakowie. W tej części uwzględniono 120 haseł encyklopedycznych, dotyczących bardzo ważnych i ciekawych zagadnień społecznych, między innymi: Akcja Katolicka, akcjonariat pracy, bezrobocie, bogactwo, demokracja, faszyzm, ideologia, kapitalizm, komunizm, liberalizm, naród, polityka, postęp, prawa człowieka, sekty, związki zawodowe i wiele innych. Prezentowane hasła pokazują jak nauczanie społeczne Jana Pawła II jest rzeczywiście kontynuacją nauczania poprzednich papieży i realizacją wskazań Soboru Watykańskiego II. Analizując treści poszczególnych haseł zauważa się, że właśnie Jan Paweł II podkreślił, że społeczne nauczanie i jego upowszechnianie jest częścią misji ewangelizacyjnej, co mocno wybrzmiewało w jego społecznej encyklice *Sollicitudo rei socialis*⁵⁴. Redaktor drugiej części *Wielkiej encyklopedii nauczania* Jana Pawła II przywołał cztery zasadnicze aspekty problemów, które Jan Paweł II zawierał w swoim nauczaniu: (1) niepokojąco wolny proces przemian prowadzących do demokracji, (2) powiększająca się nędza w świecie i dysproporcja ekonomiczno-kulturowa, (3) zakorzenienie się postaw konsumpcyjnych i egoistycznych w zamożniejszych krajach, (4) wojny i konflikty etniczne w świecie.

Trzecia część publikacji została zredagowana przez prof. Eugeniusza Sakowicza; dotyczy zaś nauczania Jana Pawła II o dialogu i ekumenizmie. Znajdują się tam interpretacje takich haseł jak: badania prenatalne, aborcja, aksjologia, ciało ludzkie, cywilizacja miłości – aspekt moralny, demografia, etyka mediów, ekonomia, prawo moralne, zabójstwo, śmierć i wiele innych. Z wyboru tematów wynika, że dotyczą one zagadnień niezwykle aktualnych, biorąc pod uwagę multikulturowość współczesnego świata, pluralizm religijny czy komunikację interkulturową. Z prezentowanych treści widać wyraźnie jak rzeczywistość chrześcijańska stawia nowe wyzwania, gdyż wciąż jest podzielona pomimo podejmowania ekumenicznych wysiłków, stąd przybliżenie właściwego rozumienia dialogu międzyreligijnego czy ekumenicznych wysiłków papieża, które znajdują swoje odzwierciedlenie w interpretowanych hasłach⁵⁵. Wielka encyklopedia nauczania Jana Pawła II jest jedyną na rynku całościową publikacją dotyczącą tak wielkiego otwarcia Jana Pawła II na drugiego człowieka, niezależnie od jego wyznania, narodowości czy światopoglądu.

Analizując pozycje encyklopedyczne poświęcone nauczaniu społecznemu Jana Pawła II nie można pominąć⁵⁶ *Encyklopedii Nauczania Społecznego Jana Pawła II*, wydanej w Radomiu, pod redakcją ks. A. Zwolińskiego, która zawiera 120 haseł, m.in.: agresja, artyści, cywilizacja miłości, czas pracy, czas wolny, demokracja, ekologia, feminizm, globa-

⁵⁴ B. Karcz, *O nauczaniu społecznym Jana Pawła II*, „Studia Socialia Cracoviensis” 6(2014), nr 1(10), s. 237-239.

⁵⁵ j.w.

⁵⁶ *Encyklopedia Nauczania Społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, Wydawnictwo Polwen Radom 2003.

lizacja, gospodarka, handel, kapłani, kara śmierci, kultura, młodzież, nauczyciel, naukowcy, pracownicy, patriotyzm, polityka, prawa człowieka, przedsiębiorczość, rasizm, rodzina, samorząd, sekty, służba zdrowia, starość, środki społecznego przekazu, świeccy, terrorizm, wolność, wolny rynek, wychowanie.

5. Związki katolickiej nauki społecznej z socjologią

Interdyscyplinarny charakter nauczania społecznego ujawnia szczególne związki tej dyscypliny wiedzy z socjologią. Wybitny polski socjolog P. Sztompka powiedział, że *Socjologia to nowa nauka na bardzo starym temat*⁵⁷, zaś klasyk katolickiej nauki społecznej w Polsce Czesław Strzeszewski zauważył, że *kierunek, jaki przybrała współczesna nauka społeczna Kościoła, odpowiada potrzebom współczesnym*⁵⁸. Paweł Prüfer mówiąc o relacjach katolickiej nauki społecznej z socjologią określa je mianem interdyscyplinarnego sprzężenia⁵⁹. Podejmując studium na ten temat zauważa on, że dialog między tymi dyscyplinami wydaje się możliwy, potrzebny i korzystny dla obu stron. Istnieje jednak większe zainteresowanie przedstawicieli katolickiej nauki społecznej socjologią, niż dzieje się to odwrotnie. Trudności w dialogu tych dwu dyscyplin, wynikają przede wszystkim z faktu, iż katolicka nauka społeczna jest refleksją aksjonormatywną, a socjologia opisową i wyjaśniającą. Obie dyscypliny mają zbieżne i rozbieżne spojrzenia na wartości, zasady oraz poszczególne problemy rzeczywistości społecznej. Odmienność dotyczyć może ujmowania osoby, jednostki i społeczeństwa oraz zasady pomocniczości, uczestnictwa oraz solidarności społecznej, zwłaszcza jeśli socjologia bada i opisuje świat społeczny w kategoriach strukturalnych i funkcjonalnych. Zbieżność wydaje się dotyczyć takich zagadnień jak: rozwój społeczny, kwestia ochrony środowiska naturalnego czy nierówności społecznych. Tak więc istnieje między nimi, mówiąc językiem ks. P. Prüfera *interdyscyplinarne sprzężenie*, a jak zważa ks. Stanisław Fel niewystarczająca jest deskrypcja w ujmowaniu społeczeństwa, równie potrzebna jest eksplikacja⁶⁰.

Mówiąc o związkach katolickiej nauki społecznej z socjologią nie można zapominać, że katolicka nauka społeczna ewoluowała i nadal podlega zewnętrznej oraz wewnętrznej presji przystosowania do aktualnych potrzeb i wyzwań społecznych. Ma ona ze swej natury, w ocenie wielu autorów, charakter *eklezyjalny*, czy też *konfesyjny*. Budu-

⁵⁷ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2003, s. 17.

⁵⁸ C. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, Lublin 2003, s. 725.

⁵⁹ P. E. Prüfer, *Katolicka nauka społeczna a socjologia. Interdyscyplinarne sprzężenie*, Zielona Góra 2011.

⁶⁰ Por. S. Fel, *Oswalda von Nell-Breuninga, koncepcja ładu społeczno-gospodarczego*, Lublin 2007, s. 92.

je ona swoją tożsamość, odnosząc się do kontekstów społecznych, które są dla niej wyzwaniem do interpretacji, w świetle niezmiennych zasad. W całym nauczaniu społecznym jest też pewna ciągłość i logiczne wynikanie. Papież Benedykt XVI przypomniał w swoim czasie interpretatorom KNS, iż *nie ma dwóch różniących się między sobą typologii nauki społecznej, przedsoborowej i posoborowej*⁶¹. Katolicka nauka społeczna prowadzi z socjologią dialog interdyscyplinarny, który ma już swoją historię. Na pewno z historii tego dialogu należałoby pamiętać, że postulat socjologii wolnej od wartości, neutralnej aksjologicznie i niezbyt skłonnej do życzliwego spoglądania w stronę takich nauk jak chociażby teologia, nie ułatwiał wzajemnych relacji tych dwu dyscyplin. Myśl o tym, że KNS to także dyscyplina o charakterze normatywnym, oraz jej zestawienie obok socjologii, przywołuje chociażby koncepcję *Wertfreiheit* Maxa Webera⁶².

Trzeba jednak pamiętać, iż socjologia jak nauka też przeżywa swoją ewolucję. Stanisław Burdziej na łamach *Studiów Socjologicznych* podejmuje refleksję, której sformułowany jako pytanie temat wydaje się wielce intrygujący: Socjologia postsekularna?⁶³. Coraz też częściej mówi się o służebnym charakterze socjologii. Zmarły ostatnio ks. M. Łuczak, prof. Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nazywa socjologię *ancilla theologiae pastoralis*⁶⁴.

Określenie *nauka pomocnicza* w odniesieniu do teologii niewątpliwie najskuteczniej przyłgnęło do filozofii będącej na usługach teologii. Taka interpretacja ma długą i ugruntowaną tradycję, niemniej wydaje się również uzasadnione posługiwanie się nim w odniesieniu do socjologii, gdyż działalność Kościoła zawsze ma miejsce w konkretnych warunkach społecznych i kulturowych. O związkach teologii praktycznej z socjologią pisał Władysław Piwowarski⁶⁵.

Wzajemne relacje historyczne teologii i socjologii najlepiej oddają trzy słowa: wrogość, tolerancja i symbioza. Wprawdzie historia socjologii religii nie jest długa, to jednak nie sposób nie zauważyć, iż przeżyła ona swoją ewolucję jeśli chodzi o stosunek do niej Kościoła hierarchicznego. Początkowo był on nieufny, następnie przybrał charakter pokojowego współistnienia a nawet symbiozy⁶⁶. Potwierdzeniem tej symbiozy są liczne badania i teoretyczne opracowania, podejmowane przez wiele diecezji w Polsce⁶⁷. Przy-

⁶¹ Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate. O integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie*, nr 12, Kraków 2009, s. 15.

⁶² Zob. M. Weber, *Der Sinn der «Wertfreiheit» der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften*, w: *Logos. Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur* 1933, t. VII, s. 40-88.

⁶³ Zob. S. Burdziej, *Socjologia postsekularna?*, „Studia Socjologiczne” 2010, nr 2 (197), s. 89-107.

⁶⁴ M. Łuczak, *Socjologia religii jako ancilla theologiae pastoralis*, „Studia Pastoralne” 2008, nr 1, s. 35-44.

⁶⁵ W. Piwowarski, *Socjologia religii*, Lublin 1996, s. 89.

⁶⁶ M. Łuczak, *Socjologia religii jako ancilla theologiae pastoralis*, dz. cyt., s. 36.

⁶⁷ Np. w diecezji katowickiej: *Postawy społeczno-religijne mieszkańców Archidiecezji Katowickiej*, red. W. Zdaniewicz, ks. T. Zembrzusi, Katowice 1999, radomskiej: *Postawy społeczno-religijne diecezjan*

kładem są również badania ISKK przeprowadzone w diecezji siedleckiej⁶⁸, czy też monografia socjologiczna diecezji siedleckiej opracowana z okazji 200-lecia diecezji⁶⁹. Tak więc socjologia religii przestała już być dyscypliną uprawianą tylko na uniwersytetach katolickich. Źródła pierwotnej nieufności były oczywiście różne. W polskich warunkach kształtował ją przede wszystkim podtekst historyczny, związany z faktem, że pierwsze liczące się badania i publikacje powstawały w okresie komunistycznej propagandy antyreligijnej. Stąd pojawiły się zupełnie zrozumiałe obawy wśród biskupów Kościoła w Polsce o instrumentalne traktowanie badań i wykorzystanie ich przeciw Kościołowi. Nie były to obawy bezpodstawne. Świadczą o tym dziesiątki artykułów drukowanych, np. w *Argumentach*. W czasopiśmie tym publikowano zarówno analizy statystyczne, jak i wnioski z obserwacji uczestniczącej. Jeden z autorów zadał sobie nawet trud pielgrzymowania do Częstochowy, by na podstawie opisanych postaw pielgrzymów zdeprecjonować religijny charakter pątnictwa. Trzeba też pamiętać, że wielu znanych socjologów podejmowało próby kompromitacji Kościoła, posługując się narzędziami z metod badań empirycznych.

Nieufność obustronna dwu analizowanych dyscyplin ma też inne źródło. Nie wykluczone, że jakaś odpowiedzialność za błędne traktowanie tej nauki spoczywa na stronie kościelnej. Może to nastąpić wówczas, kiedy wyniki badań empirycznych stają się przedmiotem manipulacji. Stąd też ciągle jest aktualny postulat metodologicznej poprawności i wierność prawdzie w badaniach naukowych. Niewątpliwie ten styk socjologii i teologii niesie ze sobą duże szanse, jak również niemałe zagrożenia. Jest faktem, że nawet przy najlepszych intencjach ze strony autorów badań i ich interpretatorów w każdym przypadku będzie chodziło o zasady obowiązujące w socjologii. Nie ulega wątpliwości, że socjologia jest dla katolickiej nauki społecznej użyteczna przede wszystkim w nakreśleniu obrazu społeczeństwa w którym funkcjonuje Kościół⁷⁰.

radomskich, red. W. Zdaniewicz, S. Zaręba, Radom 2008, czy białostockiej: *Postawy religijno-społeczne mieszkańców archidiecezji białostockiej*, red. R. Lange, W. Sadłoń SAC, Białystok 2013.

⁶⁸ Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, *Postawy katolików praktykujących i odbiór duszpasterstwa parafialnego w Diecezji Siedleckiej. Diagnoza socjologiczna i postulaty pastoralne*, red. W. Sadłoń, M. Tutak, T. Wielebski, J. Zowczak, ks. Warszawa-Siedlce 2017.

⁶⁹ J. Zowczak, *Diecezja siedlecka w świetle badań socjologicznych*, Siedlce 2018.

⁷⁰ M. Łuczak, *Socjologia religii jako ancilla theologiae pastoralis*, „Studia Pastoralne” 2008, nr 1, s. 38.

6. Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne

Rozwój katolickiej nauki społecznej jako dyscypliny wiedzy teologicznej miał nie-mały wpływ na przemiany społeczne i polityczne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, a szczególnie w Polsce, należących do niedawna do bloku państw komunistycznych. Wprawdzie barak jest badań empirycznych potwierdzających bezpośredni związek między treściami KNS a przemianami społecznymi i politycznymi w Polsce ale nie brak pogłębionych refleksji na ten temat, czego przykładem mogą być treści wykładu wygłoszonego przez O. W. Skrzydlewskiego w roku 1991⁷¹. Przytacza on pytanie stawiane sobie przez myślicieli katolickich: czy i w jakiej mierze nauka społeczna Kościoła wywarła wpływ na te przemiany? Na tak postawione pytanie nie może być jednoznacznej odpowiedzi. Zdaniem O. W. Skrzydlewskiego jedynym krajem dawnego bloku komunistycznego, którym katolicka nauka społeczna mogła wywrzeć istotny wpływ i rzeczywiście wywarła, była Polska. Jest bowiem faktem, że wśród ludności krajów podporządkowanych Związkowi Radzieckiemu, katolicka nauka społeczna nie mogła wywierać prawie żadnego wpływu ze względu na odcięcie tych narodów od świata wolnego, absolutną niewolę ideologiczną oraz system inwigilacji i bezwzględnej represji.

Mówiąc o możliwym wpływie katolickiej nauki społecznej na polskie przemiany trzeba sięgać aż do niewoli narodu polskiego, na czas przed uzyskaniem niepodległości w roku 1918, kiedy to upowszechniane były wskazania katolickiej nauki społecznej, przede wszystkim przez encykliki i działalność papieża Leona XIII. Ogromny wpływ miała encyklika *Rerum novarum* z 1891 roku, dotycząca krytyki wyzysku kapitalistycznego⁷². Encyklika ta była szeroko komentowana na ziemiach polskich, a jej wpływ musiał być znaczący, z uwagi na fakt, iż sieć duszpasterska Kościoła katolickiego pod zaborami była głównym kanałem przepływu prawdziwych informacji.

Wpływ katolickiej nauki społecznej była również znaczący po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, po pierwszej wojnie światowej. Wtedy to katolicka nauka społeczna była intensywnie uprawiana i szerzona w Polsce, przede wszystkim dzięki staraniom biskupów polskich oraz wysiłkom Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Dwaj rektorzy

⁷¹ Autor przy opracowywaniu tego szczegółowego zagadnienia oparł się na maszynopisie tekstu W. Skrzydlewskiego: W. B. Skrzydlewski OP, *Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce i w innych krajach bloku komunistycznego*, Tekst odczytu wygłoszonego w języku francuskim w Instytucie Teologii Moralnej Uniwersytetu we Fryburgu 6 II 1991r, (maszynopis).

⁷² P. Stopniak, *Ocena kapitalizmu w Rerum Novarum i Quadragesimo Anno*, w: *Korporacjonizm – praca zbiorowa*, Lublin, Tom 49, 1939, s. 1-25.

KUL-u: o. Jacek A. Woroniecki OP o ks. Antoni Szymański byli wybitnymi teologami i wykładowcami katolickiej nauki społecznej, przyczyniając się poprzez swoje publikacje do rozpowszechnienia nauczania społecznego Kościoła. Swoją rolę w upowszechnianiu treści nauczania społecznego Kościoła mieli również świeccy profesorowie KUL-u; Ignacy Czuma i Czesław Strzeszewski. Wskazania katolickiej nauki społecznej omawiano na sympozjach i kongresach. Komentowano też żywo encyklikę Piusa XI *Quadragesimo anno*, komentarze rozchodziły się po Polsce w dziesiątkach tysięcy egzemplarzy.

Szczególnie po zakończeniu II wojny światowej, w tak zwanym PRL-u katolicka nauka społeczna była żywo dyskutowana w środowiskach młodzieży akademickiej, co niestety nie mogło podobać się władzom komunistycznym. W latach 1949-1950 zostały zakazane wszelkie organizacje i stowarzyszenia katolickie. Najbardziej dynamiczni liderzy grup, zajmujących się katolicką nauką społeczną, Wiesław Chrzanowski, Tadeusz Przeciszewski, Andrzej Kozanecki, zostali aresztowani i skazani na długoletnie kary więzienia.

Nie bez trudności idee katolickiej nauki społecznej były analizowane i propagowane w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Wydział Nauk Społecznych tego uniwersytetu został zlikwidowany w roku 1949, podobnie jak Wydział Prawa, co nastąpiło w roku 1952. Nie oznacza to, że KUL przestał być ośrodkiem badań i rozpowszechniania katolickiej nauki społecznej. Na Wydziale Filozoficznym KUL utworzono sekcję filozofii praktycznej, która faktycznie była sprytnie zakamuflowanym wydziałem nauk społecznych. Katedrą katolickiej nauki społecznej kierował prof. Czesław Strzeszewski i pod jego kierunkiem kształcili się wszyscy późniejsi wybitni przedstawiciele tej nauki, a więc księża: Józef Majka, Jan Krucina, Joachim Kondziela, Władysław Piwowarski i inni⁷³.

Oprócz Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, szerzeniu katolickiej nauki społecznej, a tym samym udziale w przemianach w Polsce, zajmowało się jeszcze kilka innych ośrodków. Były to przede wszystkim Wydziały Teologii w Krakowie, Warszawie, Wrocławiu, Pelplinie, Włocławku i Poznaniu oraz wszystkie inne Wyższe Seminarium Duchowne, w tym również w WSD w Siedlcach, w których katolicka nauka społeczna była przedmiotem obowiązkowym. Można powiedzieć, że wszyscy księża w Polsce otrzymali dość solidne wykształcenie w dziedzinie katolickiej nauki społecznej. Program studiów w seminariach duchownych obejmował 90 godzin wykładów i był zatwierdzony przez episkopat Polski⁷⁴. Długoletni przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski, kard. Stefan Wyszyński sam był wykładowcą katolickiej nauki społecznej w Lublinie i w Warsza-

⁷³ E. Baławajder, *Chrześcijańska doktryna społeczna*, w: *Roczniki nauk społecznych*, Tom 4(40), nr 1 2012. S. 115-117.

⁷⁴ B. Skrzydlewski OP, *Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce i w innych krajach bloku komunistycznego...* dz. cyt. s. 4.

wie, a w swych kazaniach często do niej nawiązywał⁷⁵. W Krakowie wykładowcą tej nauki był przez szereg lat ks. Karol Wojtyła, późniejszy arcybiskup Krakowski i papież Jan Paweł II⁷⁶. Wykładowcy katolickiej nauki społecznej korzystali z podręczników i publikacji zagranicznych oraz podręcznika ks. Jan Piwowarczyka, którego drugi tom, wydany za granicą, musiał być potajemnie przemywany do Polski. To samo dotyczyło obszernego podręcznika katolickiej nauki społecznej wydanego przez prof. Cz. Strzeszewskiego w Paryżu w roku 1964, pod pseudonimem Stanisław Jarocki, a następnie wydanego już oficjalnie w Polsce w roku 1985, wraz z kolejnymi wydaniem⁷⁷. Komentarz do nauki społecznej Soboru Watykańskiego II mógł się ukazać jako tom czasopisma *Ateneum Kapłańskie*⁷⁸.

Spektakularnym przykładem wpływu katolickiej nauki społecznej Kościoła na przemiany w Polsce jest postawa Prymasa Tysiąclecia w okresie obchodów Milenium Chrztu Polski, poprzedzonych dziewięcioletnim okresem przygotowań i Wielka Nowenna w latach 1957-1965. Kardynał S. Wyszyński przestrzegał wtedy wszystkich księży przed bezpośrednim zaangażowaniem się w działalność polityczną, zarówno na rzecz komunistów (piętnując ruch *księży patriotów*, jak i na rzecz podziemia politycznego i zbrojnego. Od roku 1976, a więc od powstania Komitetu Obrony Robotników, następnie Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela, Ruchu Młodej Polski i innych struktur opozycyjnych, prymas Polski, wraz z całym Episkopatem występował w obronie poszanowania praw człowieka i obywatela, przeciwko represjom i szykanom. Piętnował też poczynania władz rządowych, kłamstwa propagandy, przez co obiektywnie wspierał środowiska opozycyjne⁷⁹. Spektakularnym faktem potwierdzającym wagę KNS w nauczaniu kard. S. Wyszyńskiego i jej wpływ na polskie przemiany był znamieny fakt, mianowicie w grudniu 1980 roku prymas Wyszyński wydał dekret o utworzeniu zespołu specjalistów przy Sekretariacie Episkopatu Polski do opracowania problemów z zakresu katolickiej nauki społecznej dla ruchu związkowego⁸⁰.

Ważnym okresem wpływu nauczania społecznego Kościoła na polskie przemiany były lata siedemdziesiąte minionego wieku. W tym okresie dzięki osiągnięciom Soboru

⁷⁵ P. Nitecki, *Ksiądz Stefan Wyszyński jako profesor katolickiej nauki społecznej we Włocławku (1931-1939)*, „Studia Prymasowskie”, nr 1, 2007, s. 215-239,.

⁷⁶ W. Piątkowski, *Rozważania Jana Pawła II o istocie nauki społecznej Kościoła*, w: *Annales. Etyka w życiu gospodarczym 2012*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, vol. 15, s. 33-40 .

⁷⁷ Zob. Cz. Strzeszewski, *Katolicka Nauka Społeczna*, Lublin 1994.

⁷⁸ B. Skrzydlewski OP, *Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce i w innych krajach bloku komunistycznego...* dz. cyt. s. 5.

⁷⁹ J. Żaryn, *Kościół katolicki a „Solidarność” w latach 1980–1981*, *Komentarze historyczne*, <http://www.polska1918-89.pl/pdf/kosciol-katolicki-a-solidarnosc-w-latach-19801981,3002.pdf> (dostęp: 14.09.2018).

⁸⁰ A. F. Dziuba, *Kardynał Stefan Wyszyński, Prymas Polski a „Solidarność”*, „Studia Prymasowskie” 5 (2011), s. 155-203.

Watykańskiego II, powstały liczne duszpasterstwa akademickie, inicjatywy religijne i kulturalne, między innymi Ruch Światło-Życie, Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej, Sacrosong i Msze beatowe wprowadzone przez ks. Leona Kantorskiego, masowe pielgrzymki na Jasną Górę z Warszawską Pieszą Pielgrzymką na Jasną Górę. Działania te dokonywały się w różnych środowiskach, między innymi wśród studentów, gdzie powstawały samorządy studenckie i przede wszystkim NSZZ *Solidarność*. Ważnym doświadczeniem dla późniejszych działaczy *Solidarności* były też komitety budowy kościołów wiejskich, na przykład w Zbroszy Dużej, gdzie proboszczem był ks. Czesław Sadłowski, jak również miejskich, na przykład w Nowej Hucie. Komitety te faktycznie stawały się wspólnotami oporu wobec władz, niechętnych wszelkim działaniom zmierzającym do poprawy warunków pracy duszpasterskiej. Do rangi symbolu wyrastają tu wysiłki wiernych z wielu parafii diecezji przemyskiej, wspierane przez tamtejszego biskupa Ignacego Tokarczuka⁸¹.

W latach siedemdziesiątych ogromną funkcję edukacyjną spełniały programy duszpasterskie Episkopatu, oraz ambona. Trzeba tu wspomnieć o nauczaniu prymasa Polski, na przykład poprzez słynne *kazania świętokrzyskie*.

Wpływ katolickiej nauki społecznej na polskie przemiany jest najbardziej widoczny w latach osiemdziesiątych minionego wieku, szczególnie w okresie powstania *Solidarności* i jej zwycięstwa w roku 1980. Czas ten ujawnił szczególne zainteresowanie robotników wskazaniami katolickiej nauki społecznej. Trzeba pamiętać, że brak dobrej woli ze strony rządowej, sabotującej zawarte porozumienia a w konsekwencji wprowadzenie stanu wojennego uniemożliwiły zorganizowanie jakiegось systematycznego szkolenia robotników w tej dziedzinie. Ogromną rolę w tym okresie odegrały kazania prymasa Polski kard. S. Wyszyńskiego, biskupów i księży.

W latach 1980-1981 nauczanie Kościoła w Polsce było skoncentrowane na kwestiach przede wszystkim moralnych, ale też na podejmowaniu wyzwań społeczno-politycznych, jakie niosła ze sobą *Solidarność*⁸². Przesłanie Kościoła adresowane było do całego narodu, a nie tylko do znajdujących się na szczytach struktury władzy, od któ-

⁸¹ M. Jasiukiewicz, *Kościół katolicki w polskim życiu politycznym 1945-1989. Podstawowe uwarunkowania, Praca naukowa Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu*, Wrocław 1993, s. 145-146.

⁸² Piszą na ten temat: J. Żaryn, *Błogosławie was i wasze godziwe poczynania czyli Kościół wobec NSZZ „Solidarność” (1980-1981)*, w: *Droga do Niepodległości. „Solidarność” 1980-2005*, red. A. Borowski, Warszawa 2005; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003, s. 65-83; s. 419-471; A. Micewski, *Kościół wobec „Solidarności” i stanu wojennego*, Paryż 1987; *Kościół i społeczeństwo wobec stanu wojennego*, red. W. J. Wysocki, Warszawa 2004; *Kościół w Polsce 1981-1984*, opr. P. Raina, Londyn 1985; *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt Nowych*, wybór dokumentów i opr. redakcyjne T. Krawczak, C. Wilanowski, Warszawa 2008; M. Wyrwich, *Kapelani „Solidarności” 1980-1989*, Warszawa 2006. Ponadto wiele artykułów na temat wzajemnych relacji Kościoła i *Solidarności*, zwłaszcza w aspekcie regionalnym, znajduje się w licznych opracowaniach zbiorowych.

rych bardzo wiele zależy. Nie ograniczało się też do opozycji, czy zyskującego masowe poparcie związku zawodowego, który stał się liderem przemian⁸³. W tym czasie Kościół podejmował się wielokrotnie mediacji w sprawach natury politycznej. W tej misji mediacyjnej był akceptowany przez obie strony sporu. Przede wszystkim jednak odegrał wyjątkową rolę jako najważniejszy doradca NSZZ *Solidarność*, czemu dał wyraz prymas Polski 7.09.1980 roku podczas pierwszej rozmowy z Lechem Wałęsą, stwierdzając, że *jestemy nauczycielami Narodu*. To doświadczenie Sierpnia'80 zmieniło oblicze społeczeństwa, ale także samego Kościoła. Duszpasterze tego okresu docierali do zakładów pracy, do szpitali i więzień, wpisując się na trwałe jako ważny element krajobrazu kulturowego Polski. Wprawdzie wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 roku zatrzymało na jakiś czas proces tworzenia się społeczeństwa obywatelskiego, to jednak nie odwróciło procesu kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego. To dzięki rozpoczętym przemianom kształtowała się postawa Polaka odpowiedzialnego za los całej Ojczyzny. W sytuacji wprowadzenia stanu wojennego spowodowało jeszcze głębszy kontakt między Kościołem katolickim a tak upokarzonym związkiem zawodowym *Solidarność*. W sposób naturalny ludzie *Solidarności* wiedzieli, że właśnie w murach świątyń znajdują azył wolności i bezpieczne schronienie⁸⁴.

Powyższe stwierdzenia upoważniają do postawienia tezy, że w latach 80-tych Kościół katolicki ze swą infrastrukturą (świątyniami, w tym sanktuariami, klasztorami, domami parafialnymi), nauczaniem (w tym papieskim), wewnętrznymi dokumentami i duszpasterstwami stanowo-zawodowymi, stał się alternatywnym i autonomicznym *państwem* w państwie stanu wojennego. W pewnym sensie Kościół spełniał w tym czasie niejako *zastępczą* rolę przysługującą związkom zawodowym, co realizowało się poprzez Duszpasterstwo Ludzi Pracy⁸⁵. Kościół stawał się też stowarzyszeniem środowisk twórczych oraz zawodowych, czego wyrazem była działalność Duszpasterstwa Środowisk Twórczych, DA, czy też Duszpasterstwo Nauczycieli i Wychowawców, itd.).

W pewnym sensie w ramach swoich funkcji *zastępczych* był także ministerstwem zdrowia, poprzez działalność Komisji Charytatywnej bpa Czesława Domina i jego ogniw terenowych; był też w tym sensie ministerstwem nauki i edukacji, kultury i sztuki, organizując wystawy w salkach i kościołach, prelekcje, sztuki teatralne, występy muzyczne, np. chórów akademickich, czy fortepianowych koncertów, recytacji poetyckich. Organizując

⁸³ E. Ciżewska, *Religijność Solidarności okiem socjologa*, w: *Teologia Polityczna* 2009–2010, nr 5, s. 189–196;

⁸⁴ J. Żaryn, *Kościół katolicki a „Solidarność” w latach 1980–1981, Komentarze historyczne*. <http://www.polska1918-89.pl/pdf/kosciol-katolicki-a-solidarnosc-w-latach-19801981,3002.pdf>

⁸⁵ J. Gowin, *Kościół a „Solidarność”*, w: *Lekcja Sierpnia. Dziedzictwo „Solidarności” po dwudziestu latach*, red. D. Gawin, Warszawa 2002, s. 13–38.

wykłady historyków, odkrywających przed słuchaczami *białe plamy* z dziejów najnowszych, np. w ramach prac Studium Kultury Chrześcijańskiej, czy też Tygodni Społecznych organizowanych w wielu parafiach Polski, spełniał Kościół niepowtarzalną misję. Niektórzy dopatrują się w działalności Kościoła tego okresu nawet kompetencji resortu ds. gospodarczych; latach 80-tych Kościół dzięki wsparciu finansowemu Episkopatów zachodnich i USA, był gotów uruchomić Fundację Rolniczą, na rzecz rozwoju polskiej wsi i indywidualnych rolników; z racji braku zgody ze strony władz, powstała jedynie fundacja wodna⁸⁶.

Oddzielną kartę wpływu KNS na polskie przemiany stanowi nauczanie Jana Pawła II⁸⁷. Bogactwo nauczania społecznego Jana Pawła II jest tak wielkie, że niektórzy autorzy zestawiają je z dorobkiem Leona XIII. Specyfikę moralno-społecznego nauczania papieża Polaka można określić mianem personalizmu społecznego⁸⁸. Koncentrując uwagę na wpływie KNS na polskie przemiany, warto podkreślić rolę przemówień Jana Pawła II, podczas kolejnych jego pielgrzymek do Polski, których słuchały miliony ludzi. W przemówieniach tych papież nie unikał gorących problemów politycznych, socjalnych i ekonomicznych, które naświetlał zasadami katolickiej nauki społecznej. Przemówienia te, wydawane niezwłocznie w setkach tysięcy egzemplarzy, rozchodziły się po całym kraju i były czytane przez ludzi o różnych orientacjach politycznych⁸⁹. Były również wydawane w dużych nakładach i komentowane społeczne encykliki papieża z Polski⁹⁰. Pielgrzymki Jana Pawła II do rodzinnego Kraju i jego odważne nauczanie społeczne napełniało Polaków wielką siłą i zespałało ich w walce o przemianę ustroju społecznego, politycznego i gospodarczego. Niewątpliwie całe nauczanie Jana Pawła II w sposób zasadniczy wpłynęło na stan świadomości społecznej, wzmacniając masowy opór narodu wobec komunizmu.

Powyższe refleksje nie wyczerpują tematu wpływu katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce, pokazują jednak, że katolicka nauka społeczna jest dyscypliną żywą, mającą realny wpływ na życie społeczne i polityczne narodu i państwa. W. Skrzydlewski OP dostrzega ten wpływ w trzech podstawowych wymiarach: (1) broniąc praw człowieka w życiu gospodarczym, a w szczególności prawa do własności i do inicjatywy gospodarczej, Kościół wspomagał chłopów w ich skutecznej walce z ko-

⁸⁶ Zob. J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 65–83

⁸⁷ Zagadnienie zostało podjęte w pierwszej części artykułu, gdzie była omawiana literatura przedmiotu, a szczególnie treści zawarte w Wielkiej encyklopedii nauczania Jana Pawła II. Zob. *Wielka encyklopedia nauczania Jana Pawła II*, wydanie zebrane i poprawione, Radom 2014.

⁸⁸ S. Kowalczyk, ks., *Podstawowe elementy nauczania społecznego Jana Pawła II*, „Roczniki Nauk Społecznych”, Tom XXV, zeszyt 1, 1997, s. 85–100.

⁸⁹ B. Skrzydlewski OP, *Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce i w innych krajach bloku komunistycznego...* dz. cyt. s. 5.

⁹⁰ Zob. *Laborem exercens. Powołany do pracy. Komentarz*, red. J. Krucina, Wrocław 1983, *Centesimus annus. Tekst i komentarze*, red. F. Kampka, C. Ritter, Lublin 1998

lektywizmem, (2) biskupi i księża w publicznych wystąpieniach przypominali władzom komunistycznym stale przez nie lekceważony obowiązek sprawiedliwego wynagrodzenia, wystarczającego na utrzymanie rodziny, pracownikom obowiązek uczciwej pracy i poszanowania dobra wspólnego, (3) Kościół w Polsce z coraz większą mocą domagał się poszanowania wszystkich praw człowieka, a zwłaszcza prawa do wolności osobistej, do swobody stowarzyszania się i do rzeczywistego udziału w życiu politycznym⁹¹.

7. Wykładowcy KNS w siedleckim seminarium duchownym

Truizmem jest twierdzenie, że o poziomie uczelni decydują profesorowie – wykładowcy. O znaczeniu danej dyscypliny naukowej świadczy liczebność kadry i jednostek dydaktyczno-naukowych, czyli instytutów, katedr lub zakładów⁹². Gdyby pozycję katolickiej nauki społecznej na tle innych dyscyplin uprawianych w seminariach duchownych i innych uczelniach katolickich, okazałoby się, że jej pozycja jest ambiwalentna. Według danych opublikowanych przez Radę Naukową Konferencji Episkopatu Polski kadra naukowo-dydaktyczna na wydziałach nauk kościelnych i w wyższych seminariach duchownych w kategorii nauki społeczne (kategoria ta obejmuje socjologię i katolicką naukę społeczną) liczy 5 profesorów tytularnych, 10 doktorów habilitowanych i 40 doktorów. Jednak dokładniejsza analiza tych danych wykazuje, że do ścisłej grupy wykładowców katolickiej nauki społecznej zaliczonych zostało tylko 30 profesorów i doktorów⁹³.

Tak więc biorąc pod uwagę katedry katolickiej nauki społecznej w Polsce, to jest ich stosunkowo niewiele. Na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego na Wydziale Teologicznym, w ramach Sekcji Teologii Pastoralnej, jest Katedra Socjologii Religii i Katolickiej Nauki Społecznej. Na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych całe studia politologiczne i socjologiczne uwzględniają zasady aksjologiczne nauczania społecznego Kościoła w kontekście problemów nowoczesnej kultury. W Instytucie Teologicznym UKSW w Radomiu istniała Katedra Socjologii Religii i Katolickiej Nauki Społecznej. Na uniwersytecie Jana Pawła II w Krakowie, wcześniej Papieskiej Akademii Teologicznej, funkcjonuje Katedra Katolickiej Nauki Społecznej, a na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu – Katedra Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Duszpasterskiej. Na państwowych uczelniach katolicka nauka społeczna usy-

⁹¹ B. Skrzydlewski OP, *Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce i w innych krajach bloku komunistycznego...* dz. cyt. s. 11.

⁹² J. Kupny, *Katolicka nauka społeczna w wyższych seminariach duchownych i fakultetach teologicznych*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2004, t. 37, z. 1, s. 75–85:

⁹³ Podaję, za: Rada Naukowa Konferencji Episkopatu Polski, *Struktury i kadra naukowo-dydaktyczna na wydziałach nauk kościelnych w Polsce*, Rada Naukowa Konferencji Episkopatu Polski, Płock 2002.

tuowana jest w zakładach i katedrach razem z innymi dyscyplinami teologicznymi. Na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego powołano Katedrę Teologii Moralnej, Etyki Społecznej i Duchowości, w Katowicach na Uniwersytecie Śląskim – Katedrę Psychologii Religii, Pedagogiki i Katolickiej Nauki Społecznej, zaś na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie – Zakład Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Religii. Z kolei na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu utworzono Zakład Teologii Moralnej i Katolickiej Nauki Społecznej. Już same nazwy katedr wiele nam mówią o pozycji katolickiej nauki społecznej i o trudnościach z umiejscowieniem jej wśród innych dyscyplin naukowych⁹⁴.

W ocenie wielkiego znawcy tematów z zakresu katolickiej nauki społecznej, obecnego metropolity wrocławskiego abpa J. Kupnego, ta sytuacja jest podobna do tej w innych krajach Europy. Według raportu przygotowanego po badaniach przeprowadzonych w 20 krajach Europy, nie jest jasne, w ilu programach katolicka nauka społeczna traktowana jest jako część teologii moralnej, a w ilu nadal jako część filozofii moralnej. Oczywiście niesie to ze sobą pewne trudności w organizacji poszczególnych wydziałów. Przedstawiciele katolickiej nauki społecznej są często podzieleni w ocenie kwalifikacji KNS. W Niemczech wykładowcy KNS są zwolennikami uznania interdyscyplinarności tej nauki. Według nich, nie jest ona bowiem tylko częścią teologii moralnej. Tymczasem encykliki *Sollicitudo rei socialis* (1987 r.) i *Centesimus annus* (1991 r.) stwierdzają, że nauka społeczna Kościoła należy do teologii moralnej. Znaczące jest w tej materii stanowisko Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego które wskazuje, że *omawiana nauka społeczna kształtowała się w XIX wieku jako dopełnienie traktatu moralnego, poświęconego cnocie sprawiedliwości, jednakże bardzo szybko uzyskała znaczną autonomię w rezultacie ciągłego, organicznego i systematycznego rozwoju refleksji moralnej Kościoła nad nowymi i złożonymi problemami społecznymi. Można zatem stwierdzić, że nauka społeczna posiada własną tożsamość, o wyraźnie określonym profilu teologicznym*⁹⁵. Stanowisko to przecina dyskusję i wymaga racjonalnego ustosunkowania się. Kolejne władze Wyższego Seminarium Duchownego w Siedlcach, zgodnie z wytycznymi Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego, sytuują KNS wśród przedmiotów teologicznych, mających dodatkowo charakter interdyscyplinarny, co wyraża się w doborze kadry profesorskiej wykładowców katolickiej nauki społecznej.

W roku Jubileuszu 200-lecia diecezji siedleckiej, patrząc na profesorów tworzących kadre wykładowców w Wyższym Seminarium Duchownym w Janowie Podlaskim

⁹⁴ Wszystkie dane podaję, za: J. Kupny, *Katolicka nauka społeczna w wyższych seminariach duchownych i fakultetach teologicznych*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2004, t. 37, z. 1, s. 75–85.

⁹⁵ Kongregacja do spraw Wychowania Katolickiego, *Nauczanie społeczne Kościoła*, Wrocław 1992, nr 4.

i w Siedlcach, należy z uznaniem stwierdzić, że byli to wykładowcy o dużych kwalifikacjach zarówno naukowych jak i wychowawczych, cieszący się wielkim autorytetem wśród swoich studentów. Opierając się na zestawieniu kadry profesorskiej ks. prałata Konstantego Kusyka, dokonanym na podstawie protokołów z sesji profesorskich można poznać podstawowe dane dotyczące nauczania społecznego w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Siedleckiej. Dane zawarte w tym zestawieniu dotyczą imienia i nazwiska profesorów, nazw przedmiotu, daty rozpoczęcia wykładów przez danego wykładowcę oraz używanych podręczników. Zestawienie jest niekompletne. Istnieją luki w materiale źródłowym⁹⁶.

L.p.	Imię i nazwisko wykładowcy	Nazwa przedmiotu	Siedziba WSD	Rok rozpoczęcia zajęć
1	Ks. Antoni Poboży	Zagadnienia społeczne	Janów Podlaski	1919
2	Ks. Jan Grabowski	Socjologia praktyczna	Janów Podlaski	1920
3	bp Henryk Przeździecki	Socjologia	Janów Podlaski	1920
4	Ks. A. Poboży	Nauki społeczne	Janów Podlaski	1921
5	Ks. J. Grabowski	Socjologia praktyczna	Janów Podlaski	1921
6	Ks. Polikarp Rowicki	Socjologia	Janów Podlaski	1926
7	Ks. J. Kazimierczak	Nauki społeczne	Janów Podlaski	1928
8	Ks. Adam Dawidczyk	Nauki społeczne	Janów Podlaski	1931
9	Ks. Bolesław Kulawik	Zagadnienia społeczne	Siedlce	1940
10	Ks. Jan Bazak	Socjologia	Siedlce	1942
11	Ks. Piotr Zaczyński	Nauki społeczne	Siedlce	1944
12	-	Socjologia	Siedlce	1948
13	Ks. Piotr Zaczyński	Socjologia	Siedlce	1950
14	Ks. Józef Kobyliński	Nauki społeczne	Siedlce	1952
15	Ks. Ryszard Borkowski	Katolicka nauka społeczna	Siedlce	1983
16	Ks. Henryk Tomasik	Katolicka nauka społeczna	Siedlce	1990
17	Ks. Edward Jarmoch	Katolicka nauka społeczna	Siedlce	1993
18	Ks. Jan Zowczak	Katolicka nauka społeczna	Siedlce	2017

Z zestawienia dokonano wynika, iż do grona wykładowców Wyższego Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim, od początku jego funkcjonowania, należeli księża: Antoni Poboży, Jan Grabowski, bp Henryk Przeździecki, Polikarp Rowicki, J. Kazimierczak oraz Adam Dawidczyk. Do grona wykładowców Wyższego Seminarium Duchownego w Siedlcach, od 1940 roku, należeli księża: Jan Bazak, Piotr Zaczyński, Józef Kobyliński, Ryszard Borkowski, Henryk Tomasik, późniejszy biskup pomocniczy w Siedlcach⁹⁷ a aktualnie biskup radomski, ks. Edward Jarmoch oraz ks. Jan Zowczak. Wykładowcy katolickiej nauki społecznej w WSD diecezji siedleckiej swój dorobek dydaktyczny prezen-

⁹⁶ Zob. K. Kusyk, *Wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym Benedykta XV. Na podst. protokołów z sesji profesorskich*. Siedlce (maszynopis).

⁹⁷ 21 listopada 1992 papież Jan Paweł II mianował go biskupem pomocniczym diecezji siedleckiej.

wali w formie wykładów w seminarium. Byli też aktywnymi duszpasterzami na różnych odcinakach pracy w diecezji. Warto odnotować, iż zajęcia z KNS prowadzili dwaj biskupi – bp. Henryk Przędziecki oraz bp. Henryk Tomasik. Niewątpliwie znaczący wymiar formacyjny alumnów i pokaźny dorobek naukowy jest udziałem ks. prof. dr hab. Edwarda Jarmocha, który prowadził zajęcia z katolickiej nauki społecznej od roku 1993 do roku 2017.

W historii nauczania społecznego spotykamy różne nazwy tej dyscypliny, odzwierciedlające ewolucję w podejściu do tego przedmiotu i kształtowania się statusu metodologicznego tej dyscypliny. Ks. K. Kusyk w swoim zestawieniu dokonanym na podstawie materiałów z sesji profesorskich wyszczególnia następujące nazwy: *zagadnienia społeczne*, *socjologia praktyczna*, *socjologia*, *nauki społeczne*, *ekonomia* i wreszcie *katolicka nauka społeczna*. Taka nazwa obowiązuje od roku 1983 do dziś.

Zakończenie

Treści podjęte w tym artykule pokazują, że katolicką naukę społeczną jako jedną z dyscyplin wiedzy wykładano w wyższych seminariach duchownych oraz innych uczelniach teologicznych. Wprawdzie tak zwana *kwestia społeczna* stała się przedmiotem nauczania moralnego Kościoła dopiero pod koniec XIX wieku, wraz z pierwszą encykliką Leona XIII *Rerum novarum*, wydaną w roku 1891, ale problematyka ta była stale podejmowana w nauczaniu społecznym Kościoła. Studium społecznej nauki Kościoła zakłada znajomość jej natury, celu oraz istotnych elementów tej dyscypliny naukowej. Uzasadnienie konieczności studium nauki społecznej Kościoła w seminariach duchownych i na katolickich fakultetach teologicznych znajdujemy między innymi w encyklice Jana XIII *Mater et magistra*. Program nauczania i treści wykładowe katolickiej nauki społecznej są ściśle wpisane w oczekiwania Kościoła dotyczące formacji alumnów w seminariach duchownych, jako powołanych do kapłaństwa w Kościele. Katolicka nauka społeczna, jako dyscyplina wiedzy posiada przede wszystkim charakter teologiczny.

Literatura z zakresu katolickiej nauki społecznej jest dziś dość obszerna. Interdyscyplinarny charakter nauczania społecznego ujawnia szczególne związki tej dyscypliny wiedzy z socjologią. Rozwój katolickiej nauki społecznej jako dyscypliny wiedzy teologicznej miał niemały wpływ na przemiany społeczne i polityczne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w tym w Polsce, należących do niedawna do bloku państw socjalistycznych. Patrząc na profesorów tworzących kadre wykładowców w Wyższym Seminarium Duchownym w Janowie Podlaskim i w Siedlcach, należy z uznaniem stwierdzić, że byli to wykładowcy o du-

żych kwalifikacjach zarówno naukowych jak i wychowawczych, cieszący się wielkim autorytetem wśród swoich studentów. Podjęty temat otwiera pole do dalszych badań.

Streszczenie

Katolicka nauka społeczna jest jedną z dyscyplin wiedzy wykładanej w wyższych seminariach duchownych oraz innych uczelniach teologicznych. Tak zwana „kwestia społeczna” stała się przedmiotem nauczania moralnego Kościoła dopiero pod koniec XIX wieku, wraz z pierwszą encykliką Leona XIII *Rerum novarum*, wydaną w 1891 roku. Studium społecznej nauki Kościoła prowadzi do poznania jej natury, celu oraz istotnych elementami tej dyscypliny naukowej. Uzasadnienie konieczności studium nauki społecznej Kościoła w seminariach duchownych i na katolickich fakultetach teologicznych znajdujemy między innymi w encyklice Jana XIII *Mater et magistra*. Program nauczania i treści wykładowe katolickiej nauki społecznej są ściśle wpisane w oczekiwania Kościoła dotyczące formacji alumnów w seminariach duchownych, jako powołanych do kapłaństwa w Kościele. Katolicka nauka społeczna, jako dyscyplina wiedzy posiada przede wszystkim charakter teologiczny. Literatura z zakresu katolickiej nauki społecznej jest dziś dość obszerna. Interdyscyplinarny charakter nauczania społecznego ujawnia szczególne związki tej dyscypliny wiedzy z socjologią. Rozwój katolickiej nauki społecznej jako dyscypliny wiedzy teologicznej miał niemały wpływ na przemiany społeczne i polityczne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w tym także Polski, należących do niedawna do bloku państw komunistycznych. Kadre wykładowców w Wyższym Seminarium Duchownym w Janowie Podlaskim i w Siedlcach, stanowili księża o dużych kwalifikacjach zarówno naukowych jak i wychowawczych, cieszący się wielkim autorytetem.

Summary

Catholic social teaching as a discipline of knowledge in theological studies

Catholic social teaching is one of the disciplines of knowledge taught in the seminaries and other theological universities. The so-called “social issue” became the subject of the Church’s moral teaching only at the end of the 19th century, with the first encyclical of Pope Leo XIII, *Rerum novarum*, published in 1891. The study of the Church’s social teachings leads to an understanding of its nature, purpose and essential elements of this scientific discipline. The justification for the need to study the Church’s social teachings

in the seminaries and in Catholic theological faculties can be found, among others, in the encyclical of Pope John XIII, *Mater et magistra*. The curriculum and teaching content of Catholic social teaching are closely embedded in the Church's expectations for the formation of alumni in seminaries as those called to the priesthood in the Church. Catholic social teaching, as a discipline of knowledge, is first of all of a theological nature. Today, the literature on Catholic social teaching is quite extensive. The interdisciplinary nature of social teaching reveals the particular links between this discipline of knowledge and sociology. The development of Catholic social science as a discipline of theological knowledge had a significant impact on social and political transformations in the countries of Central and Eastern Europe, including Poland, which until recently belonged to the block of communist countries. The lecturing staff at the Major Seminary in Janów Podlaski and Siedlce was comprised of priests with high qualifications, both scientific and educational, who enjoyed great authority among the alumni.

Bibliografia

Balawajder, E. (2012). Chrześcijańska doktryna społeczna, *Roczniki nauk społecznych*, Tom 4(40), nr 1 2012. s. 115-117.

Benedykt, XVI. (2009). Encyklika *Caritas in veritate*. *O integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie..*

Borutka, T. Mazur, J. Zwoliński, A. (2004). *Katolicka Nauka Społeczna*, Częstochowa: Paulinianum.

Burdziej, S. (2010). Socjologia postsekularna, *Studia Socjologiczne*, nr 2 (197), s. 89-107.

Ciżewska, E. (2009–2010). Religijność Solidarności okiem socjologa, *Teologia Polityczna*, nr 5, s. 189–196.

Czekalski, R. (2011). Rozwój katolickiej nauki społecznej po Soborze Watykańskim II ze szczególnym uwzględnieniem pontyfikatu Jana Pawła II, *Warszawskie Studia Teologiczne XXIVIII* 2011, s. 45-62.

Dziuba, A. (2011) Kardynał Stefan Wyszyński, Prymas Polski a „Solidarność”, *Studia Prymasowskie* 5 (2011), s. 155-203.

Encyklopedia Nauczania Społecznego Jana Pawła II (2003) red. A. Zwoliński, Radom: Wydawnictwo Polwen.

Fel, S. Kupny, J. red. (2007). *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*, Katowice: Księgarnia Św. Jacka.

Fel, S. *Oswalda von Nell-Breuninga koncepcja ładu społeczno-gospodarczego*, Lublin 2007: Wydawnictwo KUL.

Fontana, S. (1997). Nauka społeczna Kościoła w Europie. Kongres w Rzymie, 19–21 czerwca. *Społeczeństwo*, nr 4, s. 655–656.

Franciszek. (2015). Encyklika *Laudato si'*

Gowin, J. (2002). *Kościół a „Solidarność”*, w: *Lekcja Sierpnia. Dziedzictwo „Solidar-*

ności” po dwudziestu latach, red. D. Gawin, Warszawa, s. 13–38.: Warszawa Wydawnictwo IFiS PAN.

Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego. (2017). *Postawy katolików praktykujących i odbiór duszpasterstwa parafialnego w Diecezji Siedleckiej. Diagnoza socjologiczna i postulaty pastoralne*, red. W. Sadłoń, M. Tutak, T. Wielebski, J. Zowczak. Warszawa-Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas.

Jan Paweł II. (1983). *Laborem exercens. Powołany do pracy*. Komentarz, red. J. Krucina, Wrocław 1983,

Jan Paweł II. (1998). *Centesimus annus. Tekst i komentarze*, red. F. Kampka, C. Ritter, Lublin 1998.

Jan Paweł II. (1987). Encyklika „*Sollicitudo rei socialis*”.

Jan Paweł II. (2005). *Encyklopedia nauczania społecznego*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2005.

Jan Paweł II, *Orędzie na Światowy Dzień Pokoju* 1998.

Jan XXIII. (1961) *Encyklika Mater et Magistra*.

Jasiukiewicz, M. (1993). *Kościół katolicki w polskim życiu politycznym 1945-1989. Podstawowe uwarunkowania*, w: *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Seria: Monografie i Opracowania* (nr 100), s. 145-146.

Juros, H. (1998). *Spór o metodologię nauki społecznej Kościoła*, w: Jan Paweł II, *Centesimus annus. Tekst i komentarze*, red.: F. Kampka, C. Ritter, Lublin, s. 349-372, Wydawnictwo KUL.

Juros, H. (2003). *Katolicka nauka społeczna contra teologia (moralna) społeczna. Uwagi metodologiczne do Orędzia Jana Pawła II na Międzynarodowy Dzień Pokoju 1998*, w: *Europejskie dylematy i paradygmaty*, s. 23-38. Warszawa: Wydaw. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Studium Generale Europa.

Karcz, R.(2014). O nauczaniu społecznym Jana Pawła II, *Studia Socialia Cracoviensis* 6(2014), nr 1 (10), s. 237-239.

Katechizm Kościoła Katolickiego (1994), Poznań: Pallotinum..

Kongregacja do spraw Duchowieństwa (2016). *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*. L'Osservatore Romano, Watykan, 8 grudnia 2016 roku, nr 163, 172.

Kongregacja do spraw Wychowania Katolickiego (1992). *Nauczanie społeczne Kościoła*, Wrocław 1992, nr 4.

Kongregacja Wychowania Katolickiego (1988). *Wskazania Dotyczące studiów i nauczania doktryny społecznej Kościoła w ramach formacji kapłańskiej z 30 XII 1988r.*, nr 1.

Kowalczyk, S. (1997). *Podstawowe elementy nauczania społecznego Jana Pawła II*, *Roczniki Nauk Społecznych*, Tom XXV, zeszyt 1, 1997, s. 85-100.

Kupny, J. (2004) *Katolicka nauka społeczna w wyższych seminariach duchownych i fakultetach teologicznych*, *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 2004, t. 37, z. 1, s. 75–85.

Kusyk, K. *Wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym Benedykta XV. na podstawie protokołów z sesji profesorskich*. Siedlce (maszynopis).

Leon XIII. (1890-1891). Encyklika *Rerum novarum*, nr 641-670;

Łuczak, M. (2008). *Socjologia religii jako ancilla theologiae pastoralis*, *Studia Pasto-*

ralne 2008, nr 1, s. 35-44.

Majka, J. (1982). Nauczanie społeczne prymasa Polski, *Rocznik Nauk Społecznych*, T X, 1982, s. 243.

Mazurek, F. (1999). *Personalistyczno-integralne ujęcie katolickiej nauki społecznej w eksplikacji Stefana kardynała Wyszyńskiego*, Lublin 1999, Lublin: Wydawnictwo Polihymnia.

Mazurek, F. (2007). *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*, red. S. Fel ks., J. Kupny, bp., Katowice 2007: Księgarnia Św. Jacka.

Micewski, A., (1987). *Kościół wobec „Solidarności” i stanu wojennego*, Paryż:Wydawnictwo Dialogue.Seria wydawnicza „Znaki Czasu”.

Nitecki, P. (2007). Ksiądz Stefan Wyszyński jako profesor katolickiej nauki społecznej we Włocławku (1931-1939) *Studia Prymasowskie* 1, s. 215-239.

Raina, P.(1985). *Kościół w Polsce 1981–1984*, Londyn: Katolicki Ośr. Wydaw. Veritas.

Raina P., (2008). *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt Nowych*. Wybór dokumentów i opr. redakcyjne T. Krawczak, C. Wilanowski, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.

Papieska Rada Justitia et Pax (2003). *Kompedium społecznej nauki Kościoła*, Kielce: Wydawnictwo Jedność.

Pastewski, P. (2015). *Czym charakteryzuje się powołanie kapłańskie w rozumieniu Św. Jana Pawła II*, w: *Civitas et Lex* 2015, 4(8), s. 79-85.

Paweł VI. (1967), Encyklika *Populorum progressio*.

Paweł VI. (1975). Adhortacja apostolska *Evangelii Nuntiandi* o ewangelizacji w świecie współczesnym, nr 31, 53.

Piątkowski, W. (2012). *Rozważania Jana Pawła II o istocie nauki społecznej Kościoła*, w: „*Annales. Etyka w życiu gospodarczym*” 2012, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, vol. 15, s. 33-40 .

Pius XI. (1931). Encyklika *Quadragesimo Anno*, nr 40.

Pius XII. (1953). *Przemówienie do Senatu i alumnów Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego „Animus noster”*, AAS, nr 45(1953), s. 687.

Piwowarski, W. (1996). *Socjologia religii*, Lublin 1996: Wydawnictwo Naukowe KUL.

Prüfer, P. (2011). *Katolicka nauka społeczna a socjologia. Interdyscyplinarne sprzężenie*, Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytet Zielonogórski.

Rada Naukowa Konferencji Episkopatu Polski (2002). *Struktury i kadra naukowo-dydaktyczna na wydziałach nauk kościelnych w Polsce*, Płock 2004: Płockie Wydawnictwo Diecezjalne.

Ratio studiorum. Program studiów w wyższych seminariach duchownych w Polsce, (1999), w: *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, red. K. Klauza, Częstochowa w: *Biblioteka „Niedzieli”* Tom 78, s. 137-150.

Selejda, R. (2017). Formacja kandydatów do kapłaństwa w świetle nowego *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, *Collectanea Theologica*, 87(2017), nr 3, s. 121.

Skrzydlewski, W. (1991). *Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce i w innych krajach bloku komunistycznego*. Tekst odczytu wygłoszonego w języku francuskim w Instytucie Teologii Moralnej Uniwersytetu we Fryburgu Szwajcarskim 6 II 1991 r., Lublin, Wydawnictwo Naukowe KUL, s. 182-190.

Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska w Kościele w świecie współczesnym*, nr 63.

Stopniak, P. (1939). *Ocena kapitalizmu w „Rerum Novarum” i „Quadragesimo Anno”* w: *Korporacjonizm – praca zbiorowa*, Lublin, Tom 49, 1939, s. 1-25.

Strzeszewski, Cz. (1981). *Rozwój chrześcijańskiej myśli społecznej w niepodległej Polsce*, w: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832-1938*, Warszawa: PWN.

Strzeszewski, Cz. (1981). *Współczesne kierunki rozwoju katolickiej nauki społecznej*, *Ateneum Kapłańskie* 1981, t. 58, s. 154-156.

Strzeszewski, Cz. (1994). *Katolicka nauka społeczna*, Lublin: Wydawnictwo Naukowe KUL.

Sztompka, P. (2003). *Socjologia. Analiza społeczeństwa*,. Kraków: Wydawnictwo Znak.

Weber, M. (1933). *Der Sinn der «Wertfreiheit» der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften*, *Logos. Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur* 1933, t. VII, s. 40-88.

Wielka encyklopedia nauczania Jana Pawła II, (2014). Wydanie zebrane i poprawione, Radom: POLWEN Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne.

Wyrwich, M. (2006). *Kapelani „Solidarności” 1980–1989*, Warszawa: Rytm Oficyna Wydawnicza.

Wyrwich, M. (2007). *Kapelani „Solidarności” 1980–1989 t. II*: Warszawa: Rytm Oficyna Wydawnicza.

Wyrwich, M. (2009), *Kapelani „Solidarności” 1980–1989, t. III*, (2009). Warszawa: Rytm Oficyna Wydawnicza.

Wysocki, J. W. red. (2004). *Kościół i społeczeństwo wobec stanu wojennego*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM.

Zowczak, J.(2018) , *Diecezja siedlecka w świetle badań socjologicznych*, Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas.

Zwoliński, A. (2008). *Sekty w internecie*, Kraków: Wydawnictwo Salwator.

Zwoliński, A. (2017). *Wojna o pracę. Wyzwania współczesnego rynku pracy*, Kraków: Wydawnictwo PETRUS, Kraków 2017.

Zwoliński, A. *Dylematy demokracji*, (2010). Kraków: Wydawnictwo WAM.

Żaryn, J. (2013). *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, s. 65–83; s. 419–471. Warszawa: Wydawnictwo: Neriton.

Żaryn, J. (2005). *Błogosławie was i wasze godziwe poczynania czyli Kościół wobec NSZZ „Solidarność” (1980–1981)*, w: *Droga do Niepodległości. „Solidarność” 1980–2005*, red. A. Borowski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen i Komisja Krajowa NSZZ Solidarność.

Żaryn, J. *Kościół katolicki a „Solidarność” w latach 1980–1981, Komentarze historyczne*, <http://www.polska1918-89.pl/pdf/kosciol-katolicki-a-solidarnosc-w-latach-19801981,3002.pdf> (dostęp: 14.09.2018).